

**DJELATNOST BISKUPA A. SANTINA
U ISTRI U SVIJETLOSTI
DOKUMENATA**

U Ljubljani je 1953 izašla u izdanju »Instituta za narodnostna vprašanja« interesantna knjiga dra Lava Čermelja na talijanskom jeziku: »Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria« (Biskup Santin i Slovenci i Hrvati riječke i tršćansko-koparske biskupije). Ta je zbirka dokumenata o bivšem riječkom, a sada tršćansko-koparskom biskupu Antoniju Santinu u našoj zemlji malo poznata. Kako nije bila namijenjena našoj javnosti, nije kod nas ni puštena u prodaju, iako sadržava važan materijal o vjerskoj slobodi Hrvata i Slovenaca pod Italijom, a napose u riječkoj i tršćansko-koparskoj biskupiji. Povod za izdanje te knjige bila je tužba, koju je biskup Santin 1952 podigao protiv talijanskog historičara Gaetana Salveminija, što je u svojoj knjizi »Mussolini diplomatico«, u poglavlju: »Papa Pi XI. i narodne manjine«, objavio dva dokumenta o Santinvojoj akciji protiv slavenske službe božje, kao i protiv tršćanskih dnevnika »Il Corriere di Trieste« i »Primorski dnevnik«, koji su te dokumente prenijeli.

Biskup Santin i Vatikan bili su pogođeni Salveminijevim pisanjem i poricali točnost tih dokumenata. Vatikanski dnevnik »Osservatore Romano« je 26. VII. 1952 napao Salveminija, a tim povodom i knjigu prof. Čermelja: »Life-and-Death Struggle of a Minority«, iz koje je Salvemini te dokumente uzeo. Tako je glavni optuženik u stvari bio Čermelj i njegova knjiga.

Da ustane u obranu Salveminija i autentičnosti inkriminiranih dokumenata, Čermelj je na to objavio spomenutu knjigu, dokazujući ne samo, da su dokumenti autentični, nego i da su, kao što sam kaže u uvodu, »samo dvije karike u dugom lancu dokumenata, koji biskupa Santina pokazuju u njegovu pravom

svijetlu« Ta je knjiga sastavni dio jedne obrane, ali kako kasnije do procesa nije došlo, ostaje ona kao vrlo uvjerljiv materijal i za optužbu historije protiv jednog biskupa, koji je u svojoj »pastirskoj« djelatnosti među našim narodom u Istri išao na ruku talijanizatorskoj politici fašizma.

Antonio Santin je prije imenovanja za riječkog biskupa bio kanonik-teolog katedralnog kaptola u Puli i kapelan fašističkih organizacija »Piccole Italiane« i »Giovanni Italiane«. Tu je bio zapažen po svom »nacionalnom« radu, tako da je za svoj rad na »nacionalnoj propagandi među inorodnim stanovništvom« bio i novčano nagrađen od vlade, kao što izlazi iz dokumenata pulske prefekture (O. Klen, Neki dokumenti o svećenstvu u Istri, str. 68—69). Kad je po smrti biskupa Isidora Saina ostalo mjesto biskupa u Rijeci upražnjeno, postavilo se pitanje, kome povjeriti tu osjetljivu biskupiju na granici, gdje je fašizam upeo sve sile da talijanizira Hrvate i Slovence i slomi svaki otpor svojoj politici. Odluka nije bila laka. Značajno je, da je poslije dužeg vremena izbor pao baš na Santina. Nije li to bila koncesija Vatikana fašističkoj vladi, neke vrste garancija, da će se u toj graničnoj biskupiji voditi politika, kojoj vlada ne će imati razloga prigovarati?

Riječka biskupija bila je osnovana 1925, poslije Rimskih sporazuma. U njoj su bile dvije trećine Hrvata i Slovenaca, a nešto manje od jedne trećine Talijana, i to gotovo isključivo u Rijeci. Prvi riječki biskup Sain upravljao je biskupijom ne vodeći računa o osjećajima i pravima svojih slavenskih vjernika: u riječkom kaptolu nije bilo nijednoga slavenskog kanonika, pastirska pisma nije objavljivao na hrvatskom i slovenskom jeziku, u riječkom seminaru bilo je potpuno zastupljeno učenje hrvatskog i slovenskog jezika, a u Rijeci, Opatiji, Lovranu i Voloskom potpuno su bile obustavljene propovijedi na hrvatskom jeziku.

Hrvatski i slovenski svećenici su se odmah požalili novom biskupu na to

stnje. Uputili su mu posebnu spomenicu, izražavajući nadu, da će nepravdu ispraviti. No doskora su morali uvidjeti da od njega ne mogu očekivati nepristranost. On je, doduše, imenovao u kaptolu tri slavenska kanonika, ali ne samo da nije ispravio dotadašnje nepravde, nego ih je još i povećao svojom sistematskom politikom protiv slavenskog jezika u crkvi.

Santin je najprije udario na hrvatski i slovenski vjeronauk u školi. Kako je po novom školskom zakonu bilo zabranjeno davati vjersku pouku u školi, hrvatsko i slovensko svećenstvo u svim biskupijama Julijske Krajine odlučilo je, da se pouka vjeronauka vrši u crkvama ili župnim dvorima. Iako su se s tom odlukom složili biskupi svih biskupija, a sličnu odluku njemačkog svećenstva u Južnom Tirolu odobrio je i sam papa Pio XI., Santin je, čim je došao u Rijeku, nastojao da primora hrvatske svećenike, da poučavaju vjeronauk u školi na talijanskom jeziku, a kad u tom nije uspio, poduzeo je inicijativu da dobije u Vatikanu odobrenje za svoju akciju. U travnju 1934 bio je kod pape Pia XI. i uspio dobiti poruku za hrvatske i slovenske svećenike, prema kojoj treba da na to pitanje gledaju »s nadnaravnog, a ne nacionalističkog gledišta« i u svojoj se djelatnosti ugledaju u Krista »koji nije nikad nijednu riječ niti gest učinio protiv strane vlasti«.

Uz tu inicijativu, Santin je poduzeo korake i protiv upotrebe slavenskog jezika (schiavetto) u liturgijskim obredima i molitvama. U veljači 1934 je »Sv. kongregaciji obreda« skrenuo pažnju, da se upotreba »schiavetta« ne podudara s prijašnjim odredbama i da su fašističke vlasti i Talijani pograničnih krajeva u tom pitanju vrlo osjetljivi. Santin je i taj put prodoro; u ožujku 1934 dobio je od Kongregacije dekret, prema kojem se, bez obzira na sve običaje, u liturgijskim obredima ima upotrebljavati samo latinski jezik. Santin je na to izdao naredbu svećenstvu u tom smislu, označujući upotrebu slavenskog jezika u crkvi kao »abusos« (zloupotreba).

Hrvatsko i slovensko svećenstvo riječke biskupije odbilo je da se pokori toj naredbi, smatrajući je nepravедnom, i u studenom 1934 uputilo Kongregaciji protest, dokazujući, da se upotreba slavenskog jezika u crkvi ne protivi tradicijama crkve, i tražeći da se naredba ukine. Santin se pobojao, da bi slavensko svećenstvo

moglo uspjeti, te je zainteresirao svoje prijatelje u Vatikanu da se molbi slavenskog svećenstva ne izade u susret, a uputio je Kongregaciji i posebnu predstavku u tom cilju. Istodobno je od svakog pojedinog svećenika svoje biskupije zatražio pismenu potvrdu, da je primio na znanje spomenutu odluku Kongregacije, a kad je od Kongregacije primio odgovor, da njenu odluku treba provoditi dok ne bude riješena drukčije, pozivao je svećenike pojedinačno k sebi i vršio na njih pritisak da se pokore.

Međutim, kako odgovor iz Rima na predstavku slavenskog svećenstva nije dolazio, svećenstvo je uputilo Kongregaciji, taj put preko Santina, dva memorijala, koja je Santin popratio nepovoljnim komentarom, tvrdeći da se protiv odluke o zabrani slavenske liturgije ne buni narod, već samo svećenici. Kongregacija je najzad preko Santina odgovorila, potvrđujući uglavnom svoju prvotnu odluku.

Poslije toga se jedan dio svećenika pokorio. Da bi slomio ostale, Santin je u studenom 1936 objavio dekret, kojim se prijeti suspendiranjem »a divinis« svima onima koji budu i dalje u liturgijskim obredima upotrebljavali neki drugi jezik osim latinskog. Osim toga, naredio je, da svećenici imaju pročitati s propovjedaonice odluku o uklanjanju slavenskog jezika iz liturgijskih obreda.

Kad su 1. I. 1937 u crkvama riječke biskupije svećenici pročitali tu odluku, narod je bio ogorčen. U Vodicama je napustio misu, sakupio se pred crkvom i donio odluku, da ne će dolaziti u crkvu, sve dok se odluka ne opozove; u Danama je odlučio da prijeđe u pravoslavnu vjeru, a počela se širiti i protestanska propaganda. No nisu se ni svećenici pokorili, tako da ih je Santin još 1938 morao upozoravati na striktnu provedbu odluke o latinskom jeziku.

Santin je također nastojao, da talijanski jezik uvede kao isključiv u dopisivanju između biskupije i župa. Slao je na tom jeziku čak i pastirska pisma, koja se čitaju u crkvi, ali kako ih svećenici nisu htjeli čitati vjernicima na talijanskom, a niti prevoditi na hrvatski ili slovenski, morao je popustiti. »Bilten svećenstva riječke biskupije« izdavao je na talijanskom jeziku, iako su hrvatski i slovenski svećenici zahtijevali da se izdade na latinskom. Zabranio je da se svećeničke konferencije održavaju na hrvatskom i slovenskom i izvještaji biskupiji šalju na tim jezicima, dopuštajući samo latinski,

talijanski ili njemački jezik. Međutim, u lipnju 1935 svećenička je konferencija u Knežaku to odbila, označivši biskupovu odluku kao »infamnu uvredu«. Santin je na to suspendirao »a divinis« župnika Rafaela Morela, koji je potpisao zapisnik konferencije, i sazvao drugu konferenciju u Jelšane, na kojoj je ukorio svećenike da postupaju kao protestanti.

Tako se pod biskupom Santinom nisu za Hrvate i Slovence prilike ni u čem popravile, nego su se još i pogoršale. U Rijeci, Voloskom, Opātiji i Lovranu i dalje nije bilo dopušteno propovijedati na hrvatskom jeziku, u hrvatske župe dovedeni su talijanski svećenici bez poznavanja toga jezika, a u riječkom seminaru i dalje se zapostavljalo njegovo učenje.

Nacionalističko talijansko i protuslavensko stanovništvo Santina vidjelo se i po krajnjoj popustljivosti prema željama vlasti. U Ilirskoj Bistrici, gdje je bilo nešto vojnika i oko 250 talijanskih naseljenika, mahom službenika, bila je još prije uvedena u crkvi posebna misa s talijanskom propovijedi. Kad je tamošnji načelnik zatražio još jednu, glavnu misu s talijanskom propovijedi, Santin je udovoljio njegovoj molbi usprkos protestu tamošnjeg župnika Tabatzkog, inače njemačkog državljanina, koji je upozorio biskupa, da se time želi samo slovenske vjernike primorati da slušaju talijansku misu. Poslije toga je školskoj djeci doista zabranjeno da prisustvuju slovenskoj misi i propovijedi. Tabatzki se tome usprotivio, tvrdeći da o tome imaju odlučiti roditelji, a ne učitelji. Za kaznu je bio protjeran iz Italije i policijski sproveden do granice. Kad je drugu nedjelju talijanski svećenik htio pričestiti vjernike, narod je ostavio crkvu. Jedan stari slovenski svećenik napisao je tada Santinu pismo, u kojem mu kaže, da će ga zbog njegovih postupaka stići vječna kazna. Santin je odmah dojurio do svećenika, koji je ležao na umoru, da ga pozove na odgovornost zbog tog pisma, ali mu je taj ponovo oštro prigovorio, što je dopustio da Tabatzki bude protjeran i da vjernici ostanu bez svećenika.

Poslije tog incidenta Santin je imenovao slovenskog svećenika za župu Trnovo — Ilirska Bistrica. Čini se, da je spomenuti slučaj na njega ponešto djelovao, jer je kasnije, kad se sličan problem pojavio i u Klani, nastojao da se nađe neki kompromis. U posebnom pismu, upućenom riječkom prefektu, objašnjavao je, da u provinciji vlada »veliko očajanje, veliko

nepovjerenje, i velika apatija; boje nas se, ali nam ne žele dobro«. Savjetovao je, da se simpatije za Italiju stvaraju postupeno i da se pitanje jezika ne zaoštrava.

Santin je sredinom 1938 postavljen za biskupa tršćansko-koparskoga. U svojoj novoj biskupiji nastavio je s dotadašnjom politikom. I tu je donio dekrete, kojima se ograničava upotreba slovenskog i hrvatskog jezika u crkvi, tako da mu se slovensko i hrvatsko svećenstvo odmah žalilo ističući: »Vi ste prvi, koji je u praksi odbio slovenskoj djeci duhovni kruh«, a kad to nije pomoglo, poslalo je u travnju 1939 posebnu delegaciju u Vatikan. Slovenski i hrvatski svećenici su se žalili tim povodom i zbog toga, što se u seminaru u Kopru ne uči dovoljno hrvatski jezik. Iako su ondje dobili utješljiva obećanja, situacija se nije popravila, tako da su se u ožujku 1940 žalili papi: »Naši seminaristi rastu u bolnoj svijesti, da ih crkvene vlasti smatraju ljudima drugoga reda.«

Kao što Čermelj ističe, Santin nije izmijenio svoj stav ni po pač i fašizma, a niti po završetku rata, kad je znatan dio njegove biskupije pripao Jugoslaviji. Kad je 1946 pala u Parizu odluka o stvaranju Slobodnog teritorija Trsta, Santin je uputio kardinalu Griffinu u London telegram, u kojem govori da je narod ogorčen zbog te odluke i da traži priključenje Italiji. U tom duhu djelovao je i kasnije, pomažući talijansku iredentističku kampanju protiv Jugoslavije, o čemu ima u knjizi više dokumenata.

Čermelj je tom knjigom jače potkrijepio i korisno dopunio svoj prijašnji, ionako već temeljit prikaz o vjerskoj slobodi jugoslavenske manjine pod Italijom (»Life and Death Struggle of a national Minority. The Yugoslavs in Italy«, Ljubljana 1936, str. 116—164). Njegova je knjiga krcata dokumentima, datim u cjelini, a često i u fotokopiji, koji govore rječito sami za sebe, tako da ih je trebalo samo povezati objašnjenjem. Iako je bila objavljena u očekivanju jednog procesa, da pomogne obrani, i prema tome imala prigodni karakter, ta je knjiga od znatnog interesa i za našu historiografiju, jer pruža bogatu građu o položaju našeg naroda pod fašističkom Italijom i o borbi našeg svećenstva protiv talijanizatorskih tendencija u crkvi, koje su došle do tako jakog izražaja u djelovanju biskupa Santina u riječkoj i tršćansko-koparskoj biskupiji.

D. Š.

RADOVI INSTITUTA JAZU U ZADRU
I/1954, II/1955, III/1957

Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru u priličnoj mjeri pokazuju sliku rada i djelovanja samog Instituta, koji je osnovan 1954 kao kompleksna ustanova za proučavanje Zadra i okolice sa gledišta povijesti, jezika, književnosti, ekonomike, etnografije i zemljopisa. Prve tri knjige donose i rezultate nastojanja da se sistematski prouče neka pitanja ovoga kraja. Jezične probleme tretiraju prilozi Lj. Maštrovića, Ninski govor (II, 87—139 i III, 432—464), J. Hamma, Iz problematike čakavskih govora. I. Čakavizam i njegova geneza (III, 21—37), V. Jakić-Cestarić, Refleks jata na sjevernodalmatinskim otocima (III, 407—420). Također je započeto i proučavanje pomorstva čitavog ovoga kraja, pa historijat srednjovjekovnih glazbenih spomenika. Pretežan dio dosada objavljenih materijala odnosi se uglavnom na kulturnu historiju, ali i iz političke ima nekoliko priloga.

Najstariji period obrađuju M. Suić, Granice Liburnije kroz stoljeća (II, 237—293), koji prati kretanje Liburna i proširivanje njihova teritorija, koji se do u Srednji vijek zove Liburnija, i Š. Batović, koji prikazuje neolitske trgovce u sjevernoj Dalmaciji (III, 387—397).

V. Novak, Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII—XII stoljeća (III, 39—70), iznosi podatke iz dalmatinskih rimsko-liturgijskih rukopisa, koji bjelodano svjedoče o pripadnosti dalmatinskih gradova i otoka srednjovjekovnoj hrvatskoj državi.

Š. Jurić, Kodeksi urbinske knjižnice važni za hrvatsku napose zadarsku povijest (I, 311—333), bilježi na temelju tiskanih kataloga ove knjižnice sve podatke koji se tiču naših ljudi i krajeva, a mogu biti od koristi za historičara.

A. Strgačić, Papa Aleksandar III. u Zadru (I, 153—185), dokazuje da je autentičan podatak pisca Bozona, kako su Aleksandra III. g. 1177 u Zadru dočekali hrvatskim pjesmama, a ljudi koji su ih pjevali mogli su biti samo Hrvati.

P. Skok, Postanak hrvatskog Zadra (I, 37—67), iznosi petnaest pitanja historijske toponimije o slavensko-romanskim adaptacijama naziva za pojedina mjesta.

V. Cvitanović, Otoci Iž i Premuda (I, 69—107), raspravlja o toponomastičkim nazivima i stanovništvu ovih otoka, dajući imena svih obitelji koje ondje žive.

S. Antoljak, Miscelanea Jadertina (I, 109—151) iznosi historijat postanka geografskih naziva Kornat, Vrgada i Oštri rat—Vrševac—Puntamika, te podatke o podrijetlu i obitelji pjesnika Šime Budinića i nekoliko hrvatske pjesme zadarskog notara Franje Sorinija. Time se povećava broj poznatih nam pjesnika u Zadru XVII. stoljeća.

G. Novak prikazuje rad prvoga Dalmatinskog sabora 1861 i događaje s njime u vezi (III, 5—17), u prvom redu borbu narodnjaka za priključenje Dalmacije Hrvatskoj i posljedice te borbe, koje se očituju u jačanju nacionalne misli među Hrvatima i Srbima, a protiv ideje autonomaštva i priklanjanja Talijanima. — U prilogu: Slom federalističkih pokušaja u Austriji godine 1867 i autonomaške denuncijacije u Zadru i Dalmaciji (II, 5—14), Novak govori o tome, kako su autonomaši u Dalmaciji optuživali narodnjake kod predsjednika vlade Beusta zbog panslavizma i tobožnjeg savezništva s Rusijom, zbog čega su neki bili osuđivani na kaznu zatvora.

O. Fijo, Pomorstvo zadarsko-šibenske regije u drugoj polovini XIX. st. (I, 257—274), prati razvoj brodogradnje i plovnih objekata, te kretanje i regrutaciju pomoraca, pa konstatira, da pomorstvo ima isti značaj u ovom kraju kao i u ostalim oblasnim područjima. — U prilogu: Pomorstvo otoka Ista (III, 235—260), autor govori o brodarstvu i brodovlasnicima, poslovanju i ribarstvu, te odrazu pomorstva na mjesne prilike. Tu on podcrtava i ulogu Ista u NOB-i, u kojoj je odavde učestvovalo oko 40 pomoraca sa svojim brodovima.

M. Živanović, Dvije demonstracije u Splitu i Šibeniku 1912 godine (III, 327—350) daje sliku nacionalnog gibanja u Dalmaciji, koje je izazvano posljedicama prvoga balkanskog rata.

A. Maštrović, Zadar u Narodno-oslobodilačkoj borbi (I, 7—15), daje u osnovnim crtama prikaz talijanske okupacije Zadra, Narodnooslobodilačkog pokreta u ovom kraju i napokon njemačke okupacije i oslobođenja Zadra 1944.

V. Antić, Turistički razvoj otoka Krka, Raba i Paga (III, 353—403), izlaže historijat nastojanja da se na ovim otocima omogući turistička privreda, ilustrirajući svoja izlaganja brojnim tabelama o broju turista u vremenu između dva rata.

J. Ravlić, »Tajno društvo za osnivanje slavenskog carstva« u puku »Karl Ferdinand« br. 51 u Veneciji god. 1844 — Prilog Ilirskom pokretu (III, 123—184), iznosi jednu denuncijaciju i policijsku istragu, koja je pokazala, da takvoga društva o kome se govori u naslovu nije bilo, ali je među mladim oficirima postojalo veliko oduševljenje za hrvatski ilirizam. Time se pripremalo raspoloženje za narodni pokret i za borbu da se Dalmacija pridruži Hrvatskoj.

V. Maštrović daje nekoliko priloga za literarnu historiju Zadra. U članku: Rikard Katalinić Jeretov (II, 333—356) daje, uz ostalo, bibliografiju pjesnikovih radova, objavljenih u Zadru 1887—1952. Zatim prikazuje: Kalendarske zbornike Matice dalmatinske i Hrvatske knjižarnice u Zadru 1863—1910 (III, 271—313) u kojim je izdanjima izašlo i dosta vrijednih historijskih članaka. — U prilogu: Nepoznato izdanje Barakovićeve Jarule (III, 199—203) iznosi, da su u Zadru 1701 i 1702 izašla dva izdanja ovog djela, a to pokazuje, kako je u XVIII. st. postojao velik broj čitalaca hrvatske knjige.

Književnu historiju obrađuje još M. Marjanović, Vladimir Nazor u Zadru (I, 189—238); J. Ravlić, Luka Botić u Zadru (I, 239—255); A. Strgačić, Neobjavljena književna djela Zadranina Šime Budinića (II, 359—371), i Zadranin Šime Vitasović i kulturno-povijesno značenje njegovih djela (II, 47—76); D. Berić, Pokušaj izdavanja lista *Il corriere Dalmata* u Zadru 1803. g. (II, 413—417). Ovi su radovi važni i inače, jer obiluju mnoštvom podataka o kulturnim nastojanjima u doba, o kojem se ovdje govori.

A. Matijević raspravlja u člancima: Zadarsko porijeklo koralna osorske katedrale (I, 277—302), Porijeklo renesansnih psaltira franjevačkog samostana u Zadru (II, 193—229) i Neriješeni problemi orgulja u šibenskoj katedrali od njena početka do danas (III, 467—482) o zanimljivim pitanjima iz historije crkvene glazbe, ukazujući na skriptorij,

koji je postojao u zadarskom samostanu sv. Frane, gdje su vjerojatno nastali i neki od opisanih rukopisa.

M. Gušić, Starinsko ruho na otoku Pagu (III, 75—118), prikazuje postanak ovoga folklornog rariteta, koji nastaje u XIV. st. kao izraz predrenesansnog estetskog života, a obrađuje i sve uzroke zbog kojih se ono dodanas drži. — Etnografski su još prilozi: M. Gavazzija, Vitalnost običaja pobratimstva i posestrimstva u sjevernoj Dalmaciji (II, 17—30); V. Cvitanovića, O običaju pobratimstva-posestrimstva na otoku Ižu kod Zadra i okolnim otocima (II, 375—384); J. Perić, Šibenska kuća od najstarijih vremena do konca XVIII. st. (II, 233—269), u kojem je autorica svoje izlaganje potkrijepila brojnim arhivskim podacima.

Historije umjetnosti se tiču radovi: Lj. Karamana, O srednovjekovnoj gradskoj palači u Spiltu (II, 35—46), K. Prijatelj, Nekoliko slika Girolama i Francesca da Santacroce (III, 187—196) i A. R. Fiiipija, Podrijetlo jednog ugljanskog kaleža (I, 305—309).

S. M. Trajić

RADOVI O POMORSTVU

Radojica F. Barbalić, pravni referent Lučke kapetanije na Rijeci, godina-ma revno proučava sadašnju i stariju pomorsku ekonomiju svega našeg primorja uopće i kvarnerskog područja napose. Njegovi radovi o različitim granama te problematike izlaze često u stručnim publikacijama i dnevnim listovima sa znatnim rezultatima, koji će s vremenom dati zaokruženu i cjelovitu sliku naših nastojanja i uspjeha u lukama i na morima. Vrijedni su prinosi ovome cilju i njegove najnovije radnje, koje su štampane u drugom svesku Anala Jadranskog instituta Jugoslavenske akademije u Zagrebu 1958 pod naslovom: »Hrvatska imena lošinjskih jedrenjaka« (str. 367—380) i »Brodarstvo Rijeke prije i nakon austro-ugarske nagodbe« (str. 381—396).

N. Žic

B. KOJIĆ O PRIVREDI LOŠINJA

Privreda otoka Lošinja razvijala se prvotno agrarnim smjerom, zatim ribolovom uz njegove obale, iz čega se rodio interes i smisao za neočekivani procvat

trgovačkog plovljenja po svim morima i istodobno savršena brodogradnja u Malom Lošinju, a kad je parobrod polomio krila jedrenjacima, Lošinjani potražiše spas za opstanak u turizmu, koji je i danas — s obzirom na izuzetno povoljnu klimu usred mora — glavna privredna grana za budućnost. Branko Kojić proučava s uspjehom sve te grane privrednog preobražavanja i života na tom malom otoku od XIV. st., kad ga Hrvati naseliše, do danas, kad je vraćen prirodnoj zajednici svojih srodnika.

Potrebe današnjice svratiše autoru pogled ponajprije na »Razvitak turizma na otoku Lošinju« (Anali I Jadranskog instituta, Zagreb 1956, str. 205—296). Aktualnost solidne studije je ispravno shvaćena i u praksi se uvažava ponovnim poletom prokušanog turizma prije svjetskih ratova i u gradovima i na selima malog otoka i njegovih otočića u Kvarneru. U »Ribarstvu Lošinja« (Jadranski zbornik II, Rijeka—Pula 1957, str. 325—336) izneseno je na malom prostoru sve što je bilo vrijedno istaknuti i o prvoj (agrarnoj) i o drugoj (ribarskoj) fazi lošinjske privrede. Treća Kojićeva radnja: »Lošinjska brodogradnja« (Anali II Jadranskog instituta, Zagreb 1958, str. 225—285) pisana je s naročitim obzirom na početak, procvat i propast lošinjskih jedrenjaka, po čemu se prirodno i s pravom smije očekivati od njega opširan i dokumentaran prikaz trgovačkog pomorstva lošinjskih jedrenjaka u toku XIX. st. i učešća lošinjskih pomoraca u parobrodarstvu sve do naših dana.

N. Žic

E. MÁLYUSZ, ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR II, DIO II (1407—1410).

Mađarska Akademija znanosti započela je 1951 s izdavanjem onih isprava iz doba kralja Zigmunda (1387—1437), koje se odnose na Ugarsku. Pritom je postupala tako, da je one isprave, koje su već izdane, registirala na mađarskom jeziku, dok je od dosad još nepoznatih isprava dala kraći izvod. No upotrebu ovih izvoda otežava djelomično to, što su i oni žalost pisani mađarskim jezikom, a tek su neka mjesta navedena u originalu. Prvi svezak, koji je izašao 1951, sadržava regesta od 6234 isprava (1387—99), drugi svezak I. dio (izašao 1956) od 5207 isprava (1400—06), a drugi dio drugog sveska (1407—10) od 2948 isprava.

Pri izdavanju tog materijala, M. se nije ograničio samo na arhive, koji se danas nalaze na teritoriju Mađarske, već je uzeo u obzir — nešto na osnovu fotografija, a nešto ranijih istraživanja — i materijale u susjednim zemljama. Uz to se pri izboru materijala nije ograničio na isprave samoga kralja, već je uzeo u obzir sav materijal iz tog razdoblja. On konstatira, da se najveći dio materijala ne odnosi na današnju Ugarsku, već na Slovačku i Jugoslaviju, ali da ima također mnogo materijala za Erdelj, kao i za one države i zemlje iz tog razdoblja (Austrija, Poljska, Šlezija, Moldavija, Vlaška, Turska), koje su podržavale trgovačke veze s Ugarskom. Snalaženje u materijalu omogućava kazalo imena i stvari, dodano jednom i drugom svesku.

Isti autor priprema i dalje izdavanje materijala i predao je u štampu regesta od 1411—20.

Ova je zbirka vrlo korisna za nas, osobito stoga, što iz tog razdoblja nemamo uopće zbirki izvora. No vrlo je velika šteta što regesta nisu dana na latinskom ili na bilo kojem drugom pristupačnijem jeziku.

STJ. GUNJAČA, UBIKACIJA SREDNJOVJEKOVNOG CASTRUMA BREČEVO. RAD JAZU 311, 1957, str. 219—237.

Autoru je u ovom prilogu uspjelo odrediti ubikaciju srednjovjekovnog castruma Brečevo. Pošto je naveo sve podatke, u kojima se spominje taj castrum (a spominje se samo u XIV. st.), podvrgao je neke od njih kritici. Tako je uvjeren, da je bilješka u »Note cronologiche e documenti« (Bull. ASD IV, 1881, str. 86), u kojoj su preuzeti podaci isprava iz 1345 datirani 1322. godinom, a koja se dosada pripisivala I. Luciusu, ispis I. T. Marnavića. Zbog toga tu ispravu i izbacuje iz daljeg razmatranja. Brečevo se prema tome javlja prvi put 1345 i to kao posjed, koji će Ivan, sin Nelipca, zadržati zajedno s Kninom tako dugo dok mu kralj vrati Cetinu i Klis (odnosno Sinj — kako stoji ispravnije u kraljevoj potvrdi nagodbe iz iste godine). Potvrda Ivanovih posjeda iz 1371, u kojoj se za castrum B. kaže da je »in campo Kanyamezu«, dala je Gunjači čvršće uporište za traženje lokaliteta. Radeći na terenu, saznao je od seljaka za lokalitet — dio polja — nazvan Kanjevica i idući tim

tragom našao je u selu Bračeviću u ogradama zvanim Kopalice ostatak srednjovjekovnog grada Brečeva. Riješivši tako problem, mogao je odbaciti ranije mišljenje I. Zlatovića (koji je B. tražio u Cetinskoj krajini), a slijediti Kalebića, koji je samo prema sličnosti imena, između ostalih mogućnosti ubikacije, naveo Bračane ili Bračević.

N. K.

RADOVI ARHEOLOŠKOG MUZEJA U PULI

Kada su naši stručnjaci preuzeli od stranaca Arheološki muzej u Puli, imali su pune ruke posla i u muzejskoj zgradi i na plodnom području toga muzeja. Stoga je razumljivo, da su se njihove publikacije stale pojavljivati u štampi tek posljednjih godina.

Naslov im je »Kulturno-povijesni spomenici: Istre«, a uređuju ih Boris Bačić i Branko Marušić. Kao I. knjiga izašao je 1957 »Amfiteatar u Puli« od Stefana Mlakara u 4000 primjeraka (2000 u hrvatskom izdanju i po 1000 komada u engleskom i njemačkom jeziku), a kao II. knjiga 1958 »Antička Pula« od istoga pisca u 2000 primjeraka (po 1000 u hrvatskom i engleskom jeziku), no rad ovog muzeja je i »Starohrvatsko groblje u Zminju u Istri«, koji je štampan u 6. svesku Starohrvatske prosvjete, Zagreb 1958, jer potječe od Borisa Bačića, direktora pulskoga muzeja.

Naši muzealci u Puli vrijedni su nastavljajući stranih arheologa u Istri. Pročuvši kritički dosadašnje mnogobrojne radove o pulskim spomenicima, Mlakar je u svojim knjigama nevelikog opsega dopunio i ispravio više mišljenja i rezultata u dosadašnjoj stranoj literaturi o tim rimskim starinama, koje su u nauči djelomice od svjetske važnosti, a osvijetlio ih obilato dobrim fotografijama na korist čitalaca svake ruke. Kao treća knjiga očekuje se prikaz Pule u kasnoantičkom i ranokršćanskom periodu. Bačićevo »Starohrvatsko groblje« je tek prvi izvještaj o žminjskoj nekropoli, koja je otkrivena 1954 i dosada proučena samo djelomice, tako da se vrše daljnja iskopavanja sa jačim potvrđama, da je i ovaj južni dio poluotoka Istre bio naseljen Hrvatima već u IX. i X. st., kako je potvrdila lingvistika i za starija stoljeća, a strana je »nauka« te istine osporavala.

N. Žic

HAMDİJA KAPIDŽIĆ, HERCEGOVAČKI USTANAK 1882 GODINE, SARAJEVO 1958, str. 358.

Problematika Hercegovačkog ustanka od 1882 zanimala je i zaokupljala pažnju prof. dra Hamdije Kapidžića više od dvadeset godina (već 1937 susrećemo se s njegovim prvim radovima o tome). Rezultat njegova proučavanja predstavlja knjiga pod gornjim naslovom. Stavljajući akcenat na nove i nepoznate činjenice u obrađivanju događaja, koji su prethodili ustanku, i nastojeći da svestrano osvijetli sam ustanak, Kapidžić je morao proučiti materijale u bečkom Državnom arhivu, bečkom Ratnom arhivu, Državnom arhivu u Sarajevu, Državnom arhivu na Cetinju, arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, arhivu Miće Ljubibratića i arhivu Srpske akademije nauka.

Zapažanja i zaključci, do kojih je došao, pokazuju, da je ustanak u istočnoj Hercegovini i južnoj Bosni 1882 bio u neku ruku nastavak ranijeg ustanka iz 1875—78; osim neriješenog agrarnog pitanja, nezadovoljstvo kod većine naroda izazvali su još i povećani poreski pritisk, uvođenje monopola, krutost nove birokracije i pogreške u školskoj i crkvenoj politici, pa je sve to, povodom objavljivanja vojnog zakona, dovelo najzad do oružanog otpora.

Naročito su zanimljiva Kapidžićeva razmatranja o agrarnoj politici okupacione uprave. Osnovno je bilo to, da se išlo za održanjem kmetskih odnosa, pri čemu se primjenjivalo tursko agrarno zakonodavstvo i tražile mogućnosti da se preko tog zakonodavstva izbjegnu socijalni sukobi. Postojala je i tendencija u pravcu radikalnog rješenja agrarnog pitanja; vršene su i ankete kao i studijski radovi. Kapidžić se osvrće na dosad slabo poznata agrarna konferencija u Sarajevu od 12.—23. XII. 1879, na kojoj je kao podloga za rad poslužio referat vladina sekretara dra Milutina Kukuljevića (inače pisca jedne štampane rasprave o bosanskom agrarnom pitanju). Na konferenciji nije došlo do jedinstvenog stava; isti je slučaj bio i s konferencijom 1880, koja je održana u zajedničkoj vladi. U tom pitanju prevladali su politički momenti; protagonist takvog tretiranja bosanskog agrarnog pitanja. Benjamin Kállay, smatrao je, da interes Monarhije zahtijeva oslon na muslimanske feodalce, s obzirom na to, da bi oslanjanje na

kmetsku većinu-pravoslavce u krajnjoj liniji pogodovalo nacionalnim aspiracijama Srbije.

Međutim, neriješeni agrarni odnosi nisu činili smetnju da je u ovom ustanku došlo prvi put na jednoj široj osnovi do saradnje između Srba i muslimana, što ovome ustanku, za razliku od ranijih, daje jedno osebujno obilježje. Politika nove vlasti imala je za posljedicu, da su Srbi i muslimani povelili zajednički otpor, dok kod katoličkog dijela stanovništva toga otpora nije bilo, zahvaljujući utjecaju crkve, makar da je i ovdje postojalo nezadovoljstvo zbog neriješenih agrarnih odnosa.

Ustanak je nakon nekoliko mjeseci likvidiran — jedno zbog unutrašnjih slabosti (saradnja Srba i muslimana ostvarena je bez sporazuma o rješenju agrarnog pitanja, nepostojanje programa i jedinstvenog rukovodstva, slaba naoružanost, izvjesna podvojenost u organizaciji ustaničkih vojnih jedinica na srpske i muslimanske odrede, iako je u periodu ustaničke ofenzive bilo mješovitih odreda), ali najviše zbog vojne premoći i čvrstoga međunarodnog položaja Austro-Ugarske (Crna Gora, u koju su ustanici polagali najviše nade, nije se mogla jače angažirati za ustaničku stvar, Srbija kralja Milana otvoreno je vodila pro-austrijsku politiku, Turska je sve više prilazila austro-njemačkom bloku). Osim toga, uspješnim mjerama vojnog karaktera (stvaranje kordona) od strane Crne Gore i Austro-Ugarske ustanici su bili spriječeni da se jače povežu s paralelnim ustaničkim akcijama u Krivošijama.

Ustanak je ipak urodio značajnim političkim posljedicama, koje su se manifestirale prije svega u traženju izlaza iz komplicirane situacije u aneksiji, u skretanju u pravcu formiranja građanske uprave mjesto dotadašnje vojne i u pojavi novog režima, kojemu je osnovni ton davao Benjamin Kállay.

Prikazujući ustanak i događaje koji su mu prethodili, autor je do maksimuma upotrebio postojeće izvore; pada u oči, da su osim austrijskih dobro zastupani i crnogorski izvori, pa je to — naročito u pomanjkanju ustaničkih izvora — uvjetovalo, da je on relativno dosta prostora posvetio odnosu Crne Gore prema ustanku. Šteta je, što nije mogao upotrebiti autograf zapamćenja konjičkog kajmekama Mehmed-Faika Alagića, kojemu je vlast bila povjerila važnu političko-pacifikatorsku misiju kod muslimanskog dijela ustanka, pa za to u ovoj prilici niz pojedinosti koje spominje Alagić nije mogao biti uzet u obzir.

Kapidžićeva knjiga prije svega zadivljuje obiljem novih činjenica, koje, značajki povezane u jednu cjelinu, pružaju vjernu sliku ne samo Hercegovačkog ustanka, gledanog iz političkog, vojnog, diplomatskog i ekonomskog aspekta, već čitave jedne epohe novije bosansko-hercegovačke historije, koja je neposredno prethodila i pripremila Kállayev režim (1882—1903). Autor je u cijelosti uspio u svome zadatku da »odgovori na čitav niz pitanja, koja je izazvao Hercegovački ustanak iz 1882 godine, kako u oblasti organizovanja i djelovanja okupatorske vlasti u Bosni i Hercegovini, tako i u krizi sistema, koja je dovela do ustanka«.

M. Hj.

LJUBEN LAPE, ODBRANI ČETIVA ZA ISTORIJATA NA MAKEDONSKIOT NAROD, II. DEL, SKOPJE 1953 str. 382.

Izdanjem drugog dijela Odbrani četiva. Ljuben Lape nastavlja svoj izbor tekstova za historiju makedonskog naroda, od doseljenja Slavena do Prvog svjetskog rata. S ovom historijskom čitankom naši su nastavnici dobili veoma dragocjen priručnik za nastavu makedonske povijesti, čija je vrijednost tim veća, što je još daleko od izdavanja cjelokupnog prikaza makedonske historije. Tekstovi su naročito korisni za nastavu povijesti u samoj Makedoniji, gdje nedostaju udžbenici nacionalne povijesti.

Drugi dio »Odbrani četiva« obuhvaća razdoblje od 1800—1914 i preko dva puta je veći od prvog dijela, koji obuhvaća razdoblje od doseljenja Slavena do XIX st. (prikazao S. Traljić u HZ V, 1952, 410—412), što je sasvim razumljivo, ako se uzme u obzir obilje dokumentarnog materijala naročito iz druge polovine XIX. i početka XX. stoljeća. U drugom dijelu objavljeni su, pored dokumentarnog izvornog materijala, i odlomci iz memoarskih zabilježaka, kao i studija suvremenika o specijalnim problemima, koji se odnose na cjelokupni etnografski teritorij Makedonije, danas poznat pod imenom Vardarska, Pirinska i Egejska Makedonija. Tekstovi su popraćeni kraćim uvodnim komentarima i tumačenjima manje poznatih riječi i ličnosti, da

bi tako bili pristupačni — kako to autor napominje u predgovoru — i »širokom krugu čitalaca«. Ovdje su prvi put objavljeni neki arhivski dokumenti (str. 29, 46, 53, 240, 247, 382), čime je knjiga prevazišla okvire priručnika za spremnije metodskih jedinica i može, u prvu ruku, poslužiti i u naučne svrhe, tim više, što je velik dio materijala publikovan u Bugarskoj i po tome teže pristupačan našim naučnim radnicima. Primjećuje se, da turski dokumenti nisu prevedeni neposredno s turskog jezika, nego se autor služio srpskim, bugarskim ili grčkim publikacijama, (a i bizanske izvore uzeo je iz srpskih i bugarskih prevoda) što nesumnjivo predstavlja nedostatak i prvog i drugog dijela.

Tekstovi u drugom dijelu »Odbrani četiva« podijeljeni su u šest poglavlja, koja, svako za sebe, predstavljaju zaokruženu cjelinu.

Prvo poglavlje sadržava tekstove, koji se odnose na događaje od 1800 do postanka bugarskog agrarhata 1870 (84 str.). Oni obrađuju društvene odnose, naročito na selu; prikazuju samovolju i nasilje turskih feudalaca, kao i razbojničke napade na čitave krajeve; donose dosta podataka o razvoju trgovine i kulturno-prosvjetnoj djelatnosti, koju su pomagali domaći trgovci. Izneseni materijali jasno prikazuju Neguški ustanak iz 1822, hajdučkog vojvodu Ilu Maleševskog, odnos stranih konzula prema događajima u Makedoniji, borbu makedonskog naroda protiv fanariotskih vladika i osnivanje bugarskog egzarthata. Šteta, što u tom poglavlju nisu doneseni tekstovi o makedonskim prosvjetiteljima, začetnicima preporoda makedonskog naroda.

Drugo poglavlje: Početak nacionalno-revolucionarnog oslobodilačkog pokreta u Makedoniji. obuhvaća period od 1870 do Ilindenskog ustanoka 1903 i po obilju materijala je najveće (oko 160 str.). Predrevolucionarni period, od prvih njegovih početaka do formiranja VMRO (Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija), t. j. od 1870—93. s Razložkim (1876), i Kresnenskim (1878) ustancima, kao i dokumentima o tadašnjem stanju u Makedoniji, koji u svemu obuhvaćaju prvih 60 str. trebalo je, radi boljeg uvida u objavljene tekstove, donijeti u zasebnom poglavlju. O radu VMRO-a do Ilindenskog ustanka (1893—1903), materijal je izložen u nesrazmjerno velikom obimu, ako se usporedi s ostalim poglavljima. Svi događaji, koji

su ovdje obuhvaćeni, osvijetljeni su veoma ilustrativnim materijalom, a izvjesno skraćivanje ne bi išlo na štetu jasnoće obrađenog perioda.

Treće poglavlje: Ilindenski ustanak i Kruševska republika (50 str), donosi, osim materijala o samom ustanku i njegovim posljedicama, tekstove o Mürzstegskim reformama i rezoluciju srpskih i bugarskih studenata o suradnji iz 1904, s pravilnim gledanjem na makedonsko pitanje. Ilindenski ustanak, njegovi nosioci i ciljevi, pojedine borbe, kao i turske represalije, prikazani su veoma plastično.

Četvrto poglavlje: Kriza u VMRO-u i pojačana propaganda susjeda u Makedoniji (30 str.), pruža uvid u protokole kongresa VMRO-a održanih 1904/5 u Makedoniji, općeg kongresa u Rilskom manastiru i ustava VMRO-a, koji je na tom kongresu donesen. Kongresi su održani radi reorganizovanja VMRO-a poslije poraza u Ilindenskom ustanku i zauzimanja stava prema pojačanoj propagandi i oružanim akcijama bugarske vlade.

Peto poglavlje: Hurijet u Turskoj i suradnja progresivnih elemenata organizacije sa Mladoturcima (30 str.). Kroz Dekleraciju Serčana i manifesta Sandanskog prikazan je stav lijevog krila VMRO-a, t. zv. Serske grupe, a kroz rezoluciju lerinskog okruga razočaranje sa Mladoturcima i njihovim reformama. U tom poglavlju doneseni su i članci savremenika o agrarnom pitanju i o emigriranju — pečalbi — u Ameriku, rezolucija o formiranju socijal-demokratske organizacije u Skoplju, zaključci Blakanskog kongresa SD u Beogradu i zajednički memorandum srpske i bugarske SD partije o stanju u Turskoj.

Šesto poglavlje: Balkanski rat i raskoľmanje Makedonije (25 str.), sadržava ugovore i proglose Balkanskog saveza, kao i stav SD stranke Srbije i Lenjina prema ratu s Turskom, a završava s veoma interesantnim memorandumom grupe makedonskih emigranata u Petrogradu konferenciji velikih sila u Londonu, u kojem traže stvaranje jedinstvene Makedonije u njenim etnografskim i ekonomskim granicama.

Na neke tehničke propuste, kao što su nenavodjenje porijekla pojedinih dokumenata (str. 91, 260, 310) i neobjašnjavanje nekih nepoznatih riječi i ličnosti, pa štamparske pogreške, već je dovoljno obratio pažnju I. Katardžiev u svojoj

ocjeni Četiva (Nova Makedonija 19. XI. 1953, br. 2801, str. 2).

Lj. Doklešić

IRINA STEPANOVA DOSTJAN, BOR'BA SERBSKOGA NARODA PROTIV TERECKOGOG IGA XV NAČALO XIX V., MOSKVA 1958.

Sovjetski historičari napisali su poslije Drugog svjetskog rata niz radova koji se direktno ili indirektno odnose na historiju jugoslavenskih naroda. Nažalost, mnogi od tih radova bili su pisani površno, s nepoznavanjem osnovnih činjenica, a umjesto naučne analize davali su grube shematizacije. Kao podloga služila je često zastarjela ruska literatura i po koje jugoslavensko djelo, također dobrim dijelom zastarjelo. Takve pojave bile su u znatnoj mjeri uzrokovane slabim naučnim kontaktom sovjetske i jugoslavenske historijske nauke još od Revolucije. Sovjetski historičar često nije mogao da pribavi neophodnu suvremeniju jugoslavensku literaturu. Zbog toga smo još na X internacionalnom kongresu za historijske nauke izrazili nadu, da će pojačana međunarodna suradnja omogućiti sovjetskim naučnim radnicima bolji uvid u jugoslavensku stručnu literaturu i olakšati im rad na jugoslavenskoj historiji.

Sa zadovoljstvom moramo konstatirati, da knjiga I. S. Dostjan pokazuje, da je danas sovjetski historičar u mogućnosti da se valjano informira i da u osnovi pravilno obrađuje teme iz historije jugoslavenskih naroda.

Ovo djelo od oko 200 str. malog formata, štampano je kao izdanje Instituta slavjanovedenija Akademija nauka S.S.S.R. Uz tekst je izrađen indeks geografskih imena i indeks imena ličnosti. Sastavljač indeksa je G. A. Bobrik. Ilustracije prikazuju: Crkvu kneza Lazara u Kruševcu, tvrđavu Golubac, Beograd 1521, Pečku patrijaršiju, Georgija Brankovića i Karađorđa. Priložena je i »Karta srpskih zemalja XV — početka XIX st.«.

Materija je podijeljena na ova poglavlja: I. Tursko-osmansko osvajanje jugoistočne Evrope i borba srpskog naroda protiv turskih porobljivača. II. Položaj srpskih zemalja pod vlašću Turske. III. Oslobodilački pokret u srpskim zemljama XVI — početak XVII st. IV. Borba Srba za oslobođenje u vrijeme rata »Svete lige« s Turskom. V. Oslobodilački

pokret Srba u vrijeme ratova Rusije i Austrije s Turskom u XVIII st. VI. Specifičnosti socijalno-ekonomskog razvitka sjeverne Srbije u drugoj polovini XVIII — početka XIX st. VII. Porast nacionalno-oslobodilačkog pokreta u sjevernoj Srbiji koncem XVIII st. — početka XIX st. i početak ustanka 1804.

Historiju Srpske revolucije i stvaranje nezavisne srpske države autor smatra posebnom krupnom temom koja nije mogla ući u okvir knjige koju prikazujemo.

Rad I. S. Dostjan osniva se pretežno na poznatoj literaturi, a tek u vrlo maloj mjeri na štampanim izvorima. Korištena je gotovo sva važnija jugoslavenska literatura i prikaz se uglavnom na nju oslanja, no nisu zanemarena ni druga djela, većinom ruska. Nekih novosti za jugoslavenskog historičara ova knjiga ne sadrži. No, valja istaknuti da je to vrlo dobar rad koji sovjetskog čitaoca sažeto i u osnovi pravilno informira o važnom poglavlju historije srpskog naroda. I. S. Dostjan je pokazala da ima siguran kriterij za odabiranje bitnog kada treba dati sažeti prikaz. Među odlike njezinog rada ide i uspješno uklapanje borbe srpskog naroda protiv turske vlasti u opću problematiku jugoistočne Evrope tog vremena, a treba istaknuti i objektivni prikaz rusko-srpskih odnosa i ruske politike u Istočnom pitanju. Iako se moramo kritički osvrnuti na neke pojedinosti, smatramo da naše primjedbe ne mogu umanjiti opću vrijednost ovog djela.

U prvom redu čini nam se da su narodne mase sve do pod konac XVI st. bile mnogo manje nesklone sporazumu s turskom vlašću, nego to proizlazi iz prikaza I. S. Dostjan. To je doduše složen problem koji bi zasluživao detaljniju razradu. (Ukratko smo o njemu izložili mišljenja u Hist. zbor. IX, 191—192). Ima zatim na mjestima i nejasnosti. Čini se na pr. da autor nije potpuno načistu s višeznačnošću termina uskok. Nailazi se i na krivo pisana imena (Mihajlo Mihajlović umjesto Mihaljević i sl.). Nije jasno, zašto autor smatra Rankea za austrijskog historičara. Letimičan pregled indeksa pokazuje da je grad Užice postavljen na Zapadnu Moravu, iako u stvari ne leži na toj rijeci. Na karti su granice Beogradskog pašaluka nazvane granicama Srbije, premda bi bilo mnogo ispravnije da je navedeno, što te granice stvarno predstavljaju. Napokon, moramo se složiti s autorom da je Srpska revolucija tema za sebe koju nije bilo moguće

uklopiti u ovaj rad. No, upravo zato autor je trebao završiti sa Svištovskim mirom Tako b: njegovo djelo bilo čvrsto zaokružena cjelina. Razrađujući probleme posljednjih godina XVIII st. i početak Ustanka, autor je naćeo problematiku Revolucije, na štetu cjelovitosti svog rada. Usput napominjemo, da nije dovoljno istaknuta uloga srpske buržoazije iz Ugarske u vezi s Prvim ustanom.

Bez obzira na navedene primjedbe, rad I. S. Dostjan predstavlja korisno djelo, pisano na naućnoj osnovi, ali jednostavnim razumljivim jezikom, tako da se njime može i laik okoristiti. Takve radove valja sa zadovoljstvom pozdraviti. Između ostalog, oni služe boljem upoznavanju, a time i zblizenju među narodima.

Fedor Moaćanin

R. R. PALMER, *ATLAS OF WORLD HISTORY, RAND Mc NALLY AND COMP., NEW-YORK—CHICAGO—SAN FRANCISCO 1957, str. 216.*

Ovaj je historijski atlas prvi te vrste koji je u cijelosti izraćen u Sjedinjenim Državama. Autor mu je R. R. Palmer, profesor sveučilišta u Princetonu (New Jersey), koji ga je uredio uz pomoć šestorice nastavnika s razlićitih amerićkih sveučilišta, među njima i Ch. Jelavicha (uglavnom za karte Rusije, istoćne Evrope i Turskog carstva).

Osim karata, poraćenih dosta iscrpnim tekstom (Commentary), atlas sadržava na kraju bibliografiju, statistićeke preglede o kretanju stanovništva, privrednom razvoju i dr., i indeks imena na kartama. U tehnićkom je pogledu atlas na dostojnoj visini; karte su vrlo pregledne i jasne. Materija je rasporećena tako da na Stari vijek otpada str. 18—40; Evropu u Srednjem vijeku 42—55; »moderanu« Evropu (od Renesanse dalje) 58—115; Aziju, Afriku i Ameriku (od najstarijih vremena) 118—167, a XX. stoljeće (do 1957) 170—191.

Karte se ne ogranićavaju samo na politićki razvoj, nego ilustriraju napose i razvoj kulture (na pr. Medieval European Civilization, do 1400, ili European Civilization in the 19th Century i dr.), povijest kršćanstva (od putovanja ap. Pavla dalje), razvoj privrede, naroćito industrije, jezićne odnose u Evropi XIX. st. i dr. Po takvom proširenju tradici-

onalne graće i paźnji, koju obraća razvoju svih kontinenata (na povijest USA otpada u svemu str. 150—165), ovaj atlas unosi poneku korisnu novost u suvremenu historijsku kartografiju.

Nažalost, povijest naših zemalja i naroda prošla je pritom vrlo slabo. Osim karata, koje je izradio CH. Jelavich, profesor u Berkeley-u (California), nema gotovo karte, koja nas ne bi iznenadila kakvom osjetljivijom netoćnošću ili — prazninom, koja je, ćini se, općenito doćudena ćitavom jugoistoku Evrope, a Balkanskom poluotoku (osim antike) napose. Treba poźaliti, što prof. Jelavich nije svoju suradnju proširio i na to podrućje i tako svojim nadzorom omogućio uklanjanje barem najteźih pogrešaka.

Da spomenem samo neke od njih, koje dostaju da u oćima ćitaoca (atlas je prije svega namijenjen studiju!) stvore potpuno iskrivljenu sliku naše prošlosti. Na karti Evrope oko 1360 (str. 50/1), dakle u doba oko Zadarskog mira (1358), oznaćen je nerazmjerno velik dio kopna u zaleću dalmatinskih gradova kao posjed Venecije. Mećutim, ona je spomenutim mirom izgubila sve što je dotada drźala na istoćnoj obali Jadranskog mora od Kvarnera do Draća, ali ni niezin dotadašnji posjed nije u Dalmaciji, osim na nekim otocima. prelazio granice uskih podrućja u nekoliko obalnih uporišta. Ili jezićna karta Evrope u XIX. st. (94/5)! U nju je, doćuše, sasvim izuzetno ubiljeźeno ime Rijeke (ne Fiume!), ali su na obali ispod Velebita i u juźnoj Dalmaciji dva oveća podrućja obojena istom crvenom bojom. kao i — »Friulian«. Prema tome bi u XIX. st. moralo na našem primorju biti kompaktnih naselja romanskog, i to furlanskog, živilja! Na istoj karti podijeljena na ćitava zapadna polovica Istre slovenskom jeziku, madećonsko jezićno podrućje znatno je skućeno u korist srpskog, a u blizini Beograda leži dosta velik otok bugarskog živilja i t. d.

Granice bilo koje vrste rijetko su kada na našem teritoriju povućene bar s pribliźnom toćnošću. Tako, na pr. Tursko carstvo na karti, koja prikazuje evropsku »civilizaciju« oko 1470 (58/9), zahvaća ćitavu obalu s otocima od Splita na jug, a na slićnoj karti za XIX. st. (do 1913: str. 106/7) izbija u dosta širokom pojasu na Jadransko more juźno od Neretve. Uopće je zapadna granica Turske u pravilu oznaćena savim shematski, tako da za Hrvatsku ne preostaje više mjesta pa

se ona u ovom atlasu spominje svega triput (od toga jedamput neispravno na području turske Bosne; str. 66, oko 1560). Netočna je, nadalje, granica Napoleono-vih Ilirskih provincija na jugu (99), a isto vrijedi i za Austriju (102 i 103; 1850 i 1910!). Od podataka o širenju kršćanstva u našim krajevima (Expansion of Christianity, 53) ušla je samo neispravna godina 900. za pokrštenje Srba, a granica između Istočne i Zapadne crkve povučena je sasvim proizvoljno. Na karti evropske »civilizacije« u XIX. st. (do 1913!) ispunjen je prostor, koji inače zjapi prazninom, samo jednim osamljenim podatkom: Beograd dobiva sveučilište 1863 (sic!).

Neugodno se doima također nomenklatura naših krajeva, koja je, s izuzetkom Jelavichevih karata, gotova isključivo njemačka i talijanska. A upravo Jelavicheve karte pokazuju, da se, usprkos svim osobenostima naše grafije, mogao ovaj nedostatak vrlo lako izbjeći.

Nije manje mučan utisak, koji ostavljaju praznine na našem prostoru. Tako, na pr., u ranom Srednjem vijeku, do XII. st., nema nigdje slavenskih država, osim, ukoliko nisu u vezi s »activities« Normana (45). Svega jedamput (str. 66; oko 1560) vidi se, da Dubrovačka republika ima svoj teritorij, a »civilizaciji« Evrope nismo, dakako, imali što da pridonesemo!

J. Šidak

GÜNTHER FRANZ, BÜCHERKUNDE
ZUR WELTGESCHICHTE VOM UN-
TERGANG DES RÖMISCHEN WELT-
REICHES BIS ZUR GEGENWART,
MÜNCHEN 1956.

Poslije svoje bibliografije za njemačku povijest (usp. moju ocjenu u HZ IV, 1951 str. 405/6), njemački historičar G. Franz izdao je 1956, u suradnji s nekim stručnjacima, u nakladi R. Oldenburg-München, također bibliografiju Opće povijesti. Ne ulazeći ovdje u razmatranje pitanja, koliko takva bibliografija može upoće donijeti koristi, ograničit ću se na to da ocijenim njezin odjeljak posvećen »Jugoslaviji i jadranskom pitanju« (br. 5096—5145). Autor mu je poznati njemački bizantolog Georg Stadtmüller, koji je 1950, u istoj nakladi, izdao opsežnu povijest »jugoistočne« Evrope (Geschichte Südosteuropas; usp. ocjenu B. Grafenauera u Zgodovinskom časopisu

VIII, 1954, str. 225—229). Prema tome, pregled najvažnije literature — a samo takva može doći u obzir kod priručnika ove vrste — potječe iz pera pozvanog stručnjaka, koji prati našu historiografsku produkciju (pokazao je to i svojom, u osnovu vrlo povoljnom, ocjenom Historije naroda Jugoslavije I u Historische Zeitschrift 182, 1956, str. 185—187). Ali baš zbog toga iznenađuje, što je taj pregled ispaao vrlo oskudan i nekako više-manje slučajan.

Već popis bibliografskih pomagala pokazuje znatne praznine, iako bi, prema dalje navedenoj literaturi, trebao da ide sve do 1955. Možda autor nije više dospio da u taj popis unese izdanje Dix années d'historiographie yougoslave 1945—1955, koje je izašlo u vezi s rimskim kongresom historijskih nauka u rujnu 1955, ali je u svakom slučaju trebalo da upozori na tekuće bibliografije u Ist. glasniku i Zgodovinskom časopisu, kao i na bibliografska izdanja JAZU u Zagrebu. Pogotovu pak začuđuje, što među hist. časopisima spominje samo oba beogradska časopisa. Prema tome, njemački ili bilo koji strani historičar, koji bi iz ovog pregleda htio da dobije prve informacije za uvođenje u našu historiografiju, ne bi na osnovu njega mogao steći cjelovit pogled, koji bi mu olakšao daljnje traženje.

U popis literature ušle su i dvije — ali samo dvije! — zbirke izvorne građe: Theineroва Vetera Slavorum merid. historiam illustrantia i Smičiklasov Codex. Ne vidim prave svrhe, da se izdanja izvorne građe unose u preglede namijenjene Općoj povijesti, ali ako se autor ipak za to odlučio, kako da objasnimo izostavljanje drugih važnih zbirki? Neupućeni čitalac nesumnjivo će na taj način dobiti utisak, da je naša historijska nauka izvanredno siromašna.

Između 43 broja, u koja su historijska djela (zajedno sa spomenutim zbir-kama građe) svrstana, nalaze se i priručnici za povijest književnosti, što u načelu treba svakako odobriti. Ali, premda je taj popis, u poređenju s drugima, vrlo opširan, zašto je slovenska literatura zastupana u njemu samo s Janežovom knjigom iz 1953? Uostalom, iz pregleda je ispala i Grafenauerova Zgodovina slovenskega naroda, koja je počela izlaziti još 1954, i novo izdanje Kosove Zgodovine Slovencev (1955). Ako je autor smatrao neophodno potrebnim da u ovaj pregled doista neophodne literature

unese i memoare eskralja Petra iz 1955, onda je spomenute propuste teško razumjeti.

Nesistematičnost ovog pregleda posvjedočuje također unošenje samo jedne historijske čitanke — one Lj. Lapea za makedonsku povijest. U stvari, čitanke ne bi uopće trebalo unositi u tako skućeni pregled cjelokupne historiografije naših naroda. Pogotovu, kada u njemu ne nalazimo ni djela Sl. Jovanovića i dr. za povijest Srbije u XIX. st. (od domaćih djela ušla je samo Prodanovićeve Istorija političkih stanaka I!), ni Šišićeve preglede hrvatske povijesti, ukoliko se ne ograničavaju na razdoblje narodnih vladara, i toliko drugih, doista osnovnih djela jugoslavenske historiografije.

Mjesto njih može se u ovom pregledu naći i na Njegošev »Gorski vijenac« — po kome kriteriju, ne bih se mogao domisliti —, ali i na zbornik iz vremena okupacije (1942): Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien (izd. E. Meynen), bez kojega se ovaj pregled ne bi zacijelo mogao smatrati potpunim!

Ukratko — ako i uzmemo u obzir širok opseg Franzove bibliografije, pa i potrebu eventualnog skraćivanja u toku priprema za štampu, ne možemo, nažalost, ovaj prilog G. Stadtmüllera ocijeniti drugačije, nego kao rezultat sasvim olakog — najblaže rečeno! — pristupanja preuzetom zadatku, koji to, u interesu historijske nauke, nije zavrijedio.

Jaroslav Šidak

G. D. H. COLE, A HISTORY OF SOCIALIST THOUGHT, VOL. I—IV, LONDON—NEW YORK 1955—57.

Prof. Cole, jedan od najboljih poznavalaca historije zapadnoevropskog socijalizma (kod nas je prevedena njegova historija britanske radničke klase) i ugledna ličnost u suvremenim zapadnoevropskim socijalističkim krugovima, napisao je opsežno djelo, kojim nastoji obuhvatiti historiju socijalističke misli od Francuske revolucije do I. Svjetskog rata. Dosadašnja zapadnoevropska literatura o socijalističkom pokretu bavila se samo socijalizmom u pojedinim zemljama ili u grupi zemalja (najpoznatiji noviji rad takve vrste je E. Dolléans, Histoire du mouvement ouvrier I—II. 1. izd. 1936—39). Cole, naprotiv nastoji da obuhvati socijalističke misli u gotovo

svim evropskim i vanevropskim zemljama. On ističe, da ne želi pisati historiju socijalističkih pokreta, jer to jedan jedini autor ne može učiniti, već samo historiju socijalističke misli. Međutim, očito je, da je i historija socijalističke misli prevelik zadatak za jednog autora. U ovom je djelu, naime, najbolji onaj dio, koji obuhvaća zapadnoevropski i sjevernoamerički socijalizam, područje njegova specijalnog rada, dok su poglavlja o Srednjoj i Istočnoj Evropi znatno slabija. Autor je bio vrlo skućen zbog nepoznavanja jezika, pa su čitave partije obrađene na temelju vrlo oskudne literature.

Prvi svezak (Prethodnici 1789—1850) znatno se razlikuje od ostalih. Problematika se ovdje kreće oko pojedinih ličnosti, budući da je radnički pokret tek u počecima, dok je u ostalim svescima grupirana oko socijalističkih pokreta u okviru pojedinih zemalja i oko I. i II. Internacionale. Osnovno pitanje, koje autora zanima, je sukob glavnih socijalističkih struja. Stoga II. svezak nosi naziv: Marksizam i anarhizam 1850—1890. C. je doduše odustao od toga da III. i IV. svesku, koji obrađuju razdoblje II. Internacionale, dâ naslov: Revolucija i reforma, jer tim naslovom ne bi bilo obuhvaćeno cijelo bogatstvo socijalističkih ideja, ali se sva obradba kreće oko toga osnovnog problema.

Autorovo prilaženje različitim socijalističkim smjerovima sa stanovišta suvremenog laburiste pobuđuje dakako mogućnost diskusije povodom svake od njegovih 2000 strana. I pored za nas neprihvatljivih shvaćanja i nekih slabo obrađenih poglavlja ovaj rad može dobro poslužiti kao priručnik za orijentaciju o problemima socijalizma od Australije, Kine i Japana, preko Evrope i Južne Afrike do Sjeverne i Južne Amerike, pa stoga s interesom očekujemo nastavak, koji bi imao obuhvatiti razdoblje do II. Svjetskog rata.

Mirjana Gross

K U N BÉLA, A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁGRÓL. VÁLOGATOTT BESZÉDEK ÉS IRÁSOK — O MAĐARSKOJ SOVJETSKOJ REPUBLICI. IZABRANI GOVORI I ČLANCI. BUDIMPEŠTA 1958, str. 650.

Na samom početku knjige, izdavač napominje, da su u ovom izboru zastu-

pani samo oni govori i članci B. Kuna, koji se izravno ili neizravno odnose na Mađarsku Sovjetsku Republiku od 1919. Međutim, budući da je mnogo njegovih članaka publicirano u inozemstvu, izdavač ih nije mogao zasada sve obuhvatiti ovim izborom. Osim toga nije mogao štampati niti brojne govore, koje je B. Kun održao tokom svoje predrevolucionarne aktivnosti, jer ih nije nitko zapisivao.

U predgovoru Ferenc dr. Münnich, današnji ministar predsjednik Mađarske NR, daje kratku biografiju B. Kuna.

Rođen je 20. II. 1886 u općini Lelle kraj Blatnog jezera. Otac mu je bio seoski bilježnik. U svojoj 16. godini stupa u redove socijal-demokrata. U I. Svjetskom ratu pada u rusko zarobljeništvo, gdje nailazi, među mađarskim zarobljenicima, na jednu aktivnu grupu revolucionara, koja je širila antimilitarističku i protumonarhijsku propagandu među ostalim ratnim zarobljenicima. Nakon svrgavanja carizma napušta zarobljenički logor i uskoro postaje aktivan dopisnik boljševičkog časopisa »Znamja Revoluciji«. Krajem 1917 odlazi u Petrograd, gdje se upoznaje s Lenjinom. 24. III. 1918 je već spomenuta revolucionarna grupa na čelu s Kunom osnovala pri Ruskoj Komunističkoj Partiji (boljševika) Mađarsku Komunističku Partiju. Kun je tada zajedno s nekim svojim drugovima pokrenuo i list »Međunarodni Socijalist« (kasnije »Socijalna Revolucija«). Tim je listom kao i mnogim drugim brošurama teoretski zasnovao mađarski komunistički pokret. U studenom 1918 vraća se ilegalno u Mađarsku, a već nakon nekoliko dana (20. X.) oformljena je KPM. U prosincu i. g. počinje u Mađarskoj izlaziti i prvi komunistički list »Vörös Ujsag« (Crvene Novine).

U veljači 1919, nakon krvavih sukoba, koji su se odigrali između demonstranata i policije, Kun bude s drugim vođićima ličnostima tadašnje KPM uhapšen. Nakon toga dolazi do masovnih radničkih štrajkova i demonstracija, u kojima se zahtijevalo njihovo oslobođenje. U isto je vrijeme antantin vojni izaslanik potpuk. Vyx predao mađarskoj vladi notu, kojom se zahtijevalo, da Mađarska prizna novu demarkacionu liniju, prema kojoj bi izgubila velik dio teritorija na istoku nastanjenog isključivo mađarskim življem. Karolyi daje ostavku, a vođe komunističkog pokreta pu-

šteno su na slobodu. Lijevi socijalisti predlažu ujedinjenje soc-dem. i komunističke partije. prihvaćajući prijedlog komunista o uvođenju diktature proletarijata u Mađarskoj. Tako je 21. III. 1919 osnovana Mađarska Sovjetska Republika (MSR). Nakon njenog sloma krajem srpnja Kun odlazi u Austriju i zatim u Sovjetski Savez, gdje je od 1921—36 vršio važne funkcije u Internacionali. Umro je 30. XI. 1939.

Izdavač je govore, članke, interview-e i pisma B. Kuna, koji se odnose na MSR, poredao kronološkim redom. Sam je izbor podijeljen na tri dijela.

I. dio obuhvaća članke i brošure, koji su nastali u vrijeme Kunova boravka u Rusiji i Mađarskoj prije osnivanja MSR. Iz tog perioda naročito se ističu brošure: »Što hoće komunisti?«, »Što je sovjetska republika?«, »Čija je zemlja?«, koje su mnogo pridonijele revolucioniranju masa, a naročito radnika-proletera, koji još nisu imali jasnih predodžaba o kapitalizmu i imperijalizmu odnosno socijalizmu i komunizmu, kao niti o ulozi proletarijata u izgradnji socijalističkog društva. Na više mjesta Kun interpretira teoretske postavke Marxa i Engelsa i nastoji da čitaocu razjasni osnovne pojmove o socijalističkoj revoluciji i uređenju društva, koje bi iza nje slijedilo.

II. dio obuhvaća pretažno govore, članke, interview-e i pisma, koji su nastali u vrijeme postojanja MSR. Svi oni imaju uglavnom propagandni karakter.

III. dio, koji u odnosu prema drugima zauzima prostorno najveći dio knjige, a kojemu je izdavač stavio naslov: Pouke (Tanulságok), obuhvata članke, koji su nastali u emigraciji poslije sloma MSR. Svi su ti članci uglavnom njegova kritika pogrešaka, koje je partijsko vodstvo počinilo tokom četveromjesečne diktature proletarijata. Međutim, on te pogreške i opravdava okolnostima, u kojima su nastale.

Na tvrđenje mnogih tadašnjih socijalista, da je u Mađarskoj revolucija bila preuranjena, Kun odgovora, da je Mađarska, naprotiv, bila zrela za revoluciju. Po njegovu je mišljenju nakon rasula Austro-Ugarske proletarijat bio najbolje organiziran baš u Mađarskoj, a mađarska je buržoazija bila preslaba, da se suprostavi volji radnika. Osim toga, preuzimanje vlasti nije bilo po njemu nikakav slučaj, već historijska nužda. Tom je činom neposredno prethodio

niz radničkih štrajkova, masovnih protu-državnih demonstracija, krvavih sukoba između radnika i vladinih snaga širom cijele zemlje; štoviše, bilo je i dosta slučajeva nasilnog otmicanja veleposjedničke zemlje od strane seoskih proletera. Zatim, mađarska je buržoazija bila preslaba da pruži otpor zahtjevu Antante u vezi s novom demarkacionom linijom kao i prema KPM, te je bila primorana, ako već ne na potpunu kapitulaciju, a ono barem na suradnju s KPM. Međutim, činjenica, da je među mađarskim radnicima samo neznatan dio bio boljševički nastrojen, nameće Kanu zaključak, da je revolucija bila donekle preuranjena, iako se samo u revoluciji stvara pravi revolucionarni proletarijat.

Pet godina nakon propasti MSR (1924), Kun je, obraćajući se iz emigracije mađarskoj naprednoj omladini, iznio ukratko osnovne uzroke propasti MSR, koje je i u svojim kasnijim člancima stalno podcrtavao, dodavajući još po koji novi momenat. Po njegovu mišljenju, ti bi uzroci bili:

1) Premalen teritorij, koji nije mogao Crvenoj vojsci pružiti mogućnost za ratne operacije. »Okrnjena« Mađarska bila je tako mala, da se od jednog do drugog kraja zemlje moglo stići brzim vlakom za 10—12 sati. Granica je Čehoslovačke bila svega 70—80 km. udaljena od Budimpešte (centra ratne industrije). Državne granice nisu ni u kojem pogledu bile pogodine za obranu.

2) Nedostatak onoga sretnog stjecaja okolnosti u međunarodnom političkom životu, koje je Lenjin često spominjao kao jedan od glavnih faktora za uspjeh revolucije u Rusiji. Rusija nije niti uz najbolju volju mogla pomoći vojnim snagama MSR, jer je bila okupljena borbom protiv kontrarevolucionarnih odreda Kolčaka i drugih. U isto vrijeme Mađarska je bila opkoljena vojnim jedinicama Antante, Čehoslovačke, Rumunjske i Jugoslavije. Proglašenje MSR izvršeno je u vrijeme, kad je već val međunarodne proleterske revolucije je najjavio. Nekoliko dana nakon uspostave diktature proletarijata u Mađarskoj ugušena je Bavarska SR. Komunistička je internacionala bila tek nedavno organizirana, pa je i organizacija njenih sekcija bila u raznim državama tek u toku. U susjednim državama, u Rumunjskoj i Čehoslovačkoj, nije uopće bilo komunističkih partija, a u Jugoslaviji se upravo stvarala. Ipak, jedino se jugoslavenska

radnička klasa suprotstavila planovima intervencionista u pogledu Mađarske. Austrijska KP je još uvijek bila pod jakim utjecajem soc-dem. stranke, koja je bila zainteresirana za uništenje MSR i čak je požurivala intervenciju stranih vojnih snaga.

3) Nije bilo organizirane, centralizirane, disciplinirane niti za manevriranje sposobne komunističke partije. 21. ožujka, kada je MSR osnovana, Partija je bila stara tek 4 mjeseca, za koje se vrijeme nije mogla osloboditi jakog utjecaja soc.-demokrata, a pogotovu je bio jak njihov utjecaj za vrijeme MSR u vojsci. Mađarska nije imala u periodu diktature proletarijata čvrstu radničku partiju. Postojali su sindikati, različiti strukovni savezi, radnički klubovi. Postojala je i radnička vojska — ali nije bilo radničke partije. Gotovo svi radnici bili su još uvijek pod utjecajem sindikata, koji nisu bili prožeti komunističkim duhom, već su bili podvrgnuti utjecaju soc.-demokratske stranke.

4) Nije se riješilo seljačko pitanje. Sva je zemlja veleposjednika bila nacionalizirana, podržavljena, a nije razdijeljena među bezzemljaše i poljoprivredne radnike. Ovi, kao ni mali seljaci, dakle, nisu mogli biti zainteresirani u daljnjoj borbi za održanje MSR.

U članku, koji piše deset godina nakon propasti MSR (1929), Kun podcrtava, da MSR nije imala »generalne probe«, kakvu je KP Rusije imala u revoluciji 1905. Ukratko, KP Mađarska nije imala nikakva iskustva. Osim objektivnih poteškoća oko održanja MSR, KP Mađarske je, po mišljenju Bele Kuna, počinila i dosta sudbonosnih pogrešaka, od kojih su ujedinenje sa soc-dem. strankom i neriješeno agrarno pitanje bile sudbonosne. Uza sve to pokušava da ujedinenje opravda slabošću i malobrojnošću tek stvorene komunističke partije, koja ne bi mogla sama upravljati zemljom, a osim toga KPM je uvijek bila pod jakim utjecajem sindikalne politike. Uostalom, KPM nije svoju taktiku temeljila na stvarnosti već na raznovrsnim pretpostavkama, koje se nisu obistinile. Tako je, na pr., računala, da će se buduća Crvena vojska spojiti sa Sovjetskim četama, koje su u to vrijeme bile udaljene nekoliko stotina kilometara, i da će komunistima uspjeti potisnuti s vlasti one soc.demokrate, koji ne podupiru zdušno revolucionarnu politiku. Ove se nade, međutim, nisu ispunile, te je prema tome ujedi-

njenje sa soc.-demokratima zapravo naj-sudbonosnija pogreška KP Mađarske i prema mišljenju B. Kuna glavni uzrok propasti MSR.

Prisustvo soc.-demokratske stranke imalo je također i tu posljedicu, da je politika MSR bila nesigurna i neodlučna. Pokušaj da se ova griješka ispravi i KP Mađarske potpuno osamostali, osujetilo je napredovanje Antantinih četa.

Ivan Meden

ODJEK OKTOBARSKE REVOLUCIJE U ČEHOSLOVAČKOJ

Knjiga češkog historičara Oldřicha Říh e: »Ohlas Říjnové revoluce v ČSR« (Prag, 1957) nema karakter prigodne publikacije o toj zanimljivoj temi. Po svojoj temeljitosti i potpunosti zauzima ona posebno mjesto među studijama, u kojima se nastoji ispitati utjecaj te Revolucije na raspad Austro-Ugarske i na oslobodilačku borbu njenih potlačenih naroda napose. Autor se doduše ograničava na češke i slovačke zemlje, ali ulazi također u opću analizu prilika u Monarhiji, jer nastoji da svoju temu obradi u svoj njenoj historijskoj složenosti i uvjetovanosti. On se, štoviše, vraća u period prije I. Svjetskog rata do neuspjele ruske revolucije 1905. ističući njen utjecaj na zaoštavanje socijalnih i nacionalnih suprotnosti u Monarhiji, — možda predaleko za zadatak, koji naslov knjige postavlja.

Glavnu pažnju posvećuje češkoj i slovačkoj radničkoj klasi, prati postepeno jačanje revolucionarnog pokreta u njenim redovima, ispituje ulogu, koju je odigrala u borbi protiv Monarhije i stvaranju čehoslovačke nezavisnosti, i analizira uzroke, koji su je doveli do borbe protiv češke buržoazije u ČSR i do osnivanja Komunističke partije. Kako češki građanski historičari nisu temeljitije proučavali radnički pokret, nesumnjivo se time popunjuje jedna osjetna praznina.

Češko radništvo počinje odlučnije nastupati tek poslije Februarske revolucije 1917, koja je rehabilitirala socijalizam, teško kompromitiran oportunističkim držanjem II. Internacionale. Tada dolazi do mnogih štrajkova, koji pokazuju, da se radništvo počelo orijentirati prema traženju revolucionarnog izlaska iz ratnih stradanja. Nagli porast revolucionarnosti u češkom radništvu i razvoj događaja u

Rusiji, gdje su boljševici vršili sve veći utjecaj, djelovao je — po mišljenju autora — na češku buržoaziju, da se počela okretati prema Zapadu i češkoj emigraciji na čelu s Masarykom. Ona se složila na programu borbe za čehoslovačku nezavisnost i u toj borbi joj se priključila i socijaldemokratska stranka. Tu su se isprava sukobljavale dvije struje: jedna koja je bila za suradnju s građanskim strankama, a druga, koja je bila protiv nje, ali je između njih postignut kompromis, kojega su se obje struje držale sve do pred slom Monarhije.

Kada je buknula Oktobarska revolucija, u češkim i slovačkim zemljama dolazi do radničkih štrajkova i manifestacija, na kojima se pozdravlja primjer ruskih radnika i zahtijeva od vlade da prihvati sovjetska načela o miru, u prvom redu načelo o pravu svakog naroda na samoodređenje. Češka buržoazija je shvatala, da je Oktobarska revolucija njen objektivni saveznik u borbi za nezavisnost i pozivajući se na načelo samo određenja objavila je u »trikraljevskoj deklaraciji« (6. I. 1918) zahtjev za potpunom nezavisnošću čehoslovačkog naroda. Taj je program bio usvojen kao općenarodni program. Autor iznosi stanovite boljševika prema nacionalnom pitanju i dokazuje, da su se Sovjeti izričito izjasnili za pravo samoodređenja Čeha i Južnih Slavena (sovjetska nota Saveznicima od 30. XII. 1917). Velika popularnost boljševika i njihova mirovnog programa manifestirala se naročito za vrijeme velikoga (januarskog) štrajka 1918, kada je radnička klasa ustala protiv prekida pregovora sa Sovjetima i zahtjevala da se usvoje njihovi mirovni uvjeti. Revolucionarna je situacija u Monarhiji bila tada prema njegovom mišljenju potpuno sazrela i radnička je klasa stajala pred preuzimanjem vlasti u svoje ruke. Što tada nije ipak do toga došlo, odgovornost za to pada, prema autoru, na vodstvo socijaldemokrata, koje je držalo, da još nije došao momenat za revoluciju. Zbog toga se i pojavila opozicija protiv takve politike vodstva.

Autor daje zatim analizu teške ekonomske situacije u Monarhiji i socijalnih posljedica, koje je ona imala, te prikazuje historijat borbe češkog i slovačkog naroda za nezavisnost ističući sve značajniju ulogu, koju je u tome igrala radnička klasa. Naročito se zadržava na jačanju radničkog pokreta i na širenju ideja Oktobarske revolucije u narodnim

masama i vojsci, koje su stvarale povoljnu atmosferu za revoluciju. U septembru 1918 osnovano je Radničko vijeće — organ koji je imao uvjeta da revolucionarno djeluje. Sredinom oktobra je radništvo bilo već tako dobro organizirano, da je moglo nastupiti revolucionarno, spremno da preuzme vlast u svoje ruke i proglasi republiku. Ali češke građanske stranke nastojale su da to spriječe, one su stupile u pregovore s vladom radi mirnog preuzimanja vlasti i pokušaj radništva je završilo neuspjehom. Poslije toga se događaji vrlo brzo razvijaju i 28. X. dolazi do proglašenja čehoslovačke nezavisnosti i republike. Autor ističe, da je to bilo historijski moguće i nužno samo zahvaljujući činjenici, što je oktobarska revolucija pobijedila i što je sovjetska vlada proklamiranjem načela samoodređenja naroda stvorila preduvjete za pobjedu narodnooslobodilačke čehoslovačkog naroda.

Autor zatim prelazi na prikaz političkih prilika u CSR na položaj u kojem se nalazio radnički pokret. Socijaldemokratska stranka je isprva surađivala u vladi s agrarnom strankom, ali je radništvo bilo sve manje zadovoljno s rezultatima, koje je postiglo u oslobođenoj domovini. Tada se pojavljuje marksistička ljevica, koja obračunava s oportunističkom vodstvom. Ona nailazi na širok odjek u radničkim redovima i orijentira ga sve odlučnije prema revolucionarnoj borbi. No Masaryk nastoji da suzbije jačanje ljevice iz straha pred revolucijom. Radništvo manifestira sve otvorenije svoju solidarnost s komunizmom, i za vrijeme revolucije u Mađarskoj i kasnije prilikom poljske intervencije protiv Sovjeta 1920. Kada je u novembru 1920 izbio radnički štrajk i kad su u nekim mjestima radnici pokušali preuzeti vlast u ruke, bilo je proglašeno opsadno stanje i pokušaj radnika bio je brutalno ugušen. Došlo je do sukoba između buržoazije i radničke klase i stvoreni su uvjeti za osnivanje Komunističke partije.

Djelo Oldřicha Říhe posvećeno je, kao što je rečeno, uglavnom borbi čehoslovačke radničke klase za nacionalnu državu i socijalističku vlast, osobito obzirom na utjecaj, koji je izvršila Oktobarska revolucija kako na nju tako i na razvoj prilika u češkim i slovačkim zemljama. Kako je autor imao pred očima samo taj zadatak, ne iznenađuje što je propustio da istakne važnost i nekih drugih faktora — emigracije i Saveznika,

bez kojih stvaranje nezavisne čehoslovačke države ne može biti historijski potpuno objašnjeno.

Međutim djelo Oldřicha Říhe donosi materijale, koji dosad nisu bili dovoljno poznati, i baca svijetlo na ulogu čehoslovačke radničke klase u borbi za nacionalnu slobodu i nezavisnost, koja ranije nije bila dovoljno istaknuta, a to je već samo po sebi dovoljno da se njegovo djelo istakne kao dragocjen prilog novijoj historiji čehoslovačkog naroda.

D. Šepić

OTAKAR ODLOŽILÍK, EDVARD BENEŠ ON MUNICH DAYS, JOURNAL OF CENTRAL EUROPEAN AFFAIRS, SV. XVI. BR. 4, SIJEČANJ 1957, STR. 384—399.

Gotovo u isto vrijeme (1955) — piše Odložilík u svom prilogu o Benešovu prikazu Münchenskih dana 1938 — izašle su u Londonu dvije knjige E. Beneša: engleski prijevod njegovih uspomena i kraći prikaz događaja u Čehoslovačkoj rujna 1938. Napustivši domovinu u studenom 1938, Beneš je odlučio da prikaže svoju djelatnost u mjesecima krize, koja je završila Münchenskom konferencijom četvorice i njegovom ostavkom na položaju predsjednika republike. U emigraciji pristupio je poslu — nastavlja Odložilík — ali je ubrzo prekinuo pisanje prvog dijela — zamislio je svoje memoare kao trilogiju — i počeo pisati njen drugi dio, koji je ušao u štampu 1947. No već i prije — pošto je bio proglašen nacistički protektorat nad Češkom — počele su postepeno izlaziti publikacije o čehoslovačko-njemačkim odnosima, krizi oko Čehoslovačke i sudetskih Nijemaca, te Münchenskoj konferenciji Hitlera, Mussolinija, Chamberlaina i Daladiera (1938). Tako je Krofta, čehoslov. min. vanj. poslova 1936—38, objavio 1939 knjigu članaka pod naslovom: »Z dob naši prvi republiky«, u kojoj je, između ostalog, objavio članak o Čehoslovačkoj i nacističkoj Njemačkoj u proljeće 1938 i drugi o britansko-francuskoj intervenciji u Pragu. Tajnoviti Pierre Buk (zacijelno pseudonim) objavio je u Parizu 1939 diplomatsko-historijsku skicu o krizi oko Praga (La tragédie tchécoslovaque de septembre 1938 à mars 1939); H. Ripka, jedan od bliskih Beneševih suradnika, objavio je u Londonu 1939 opsežnu knji-

gu o Münchenskoj konferenciji (Munich: Before and After), u kojoj je pokušao dati dokumentirani prikaz kriza u rujnu 1938 i ožujku 1939, s detaljnom analizom posljedica i odjeka Münchenskog »sporazuma«. Pored toga, i Nijemci su pokušali iskoristiti građu iz arhiva čehoslovačkog ministarstva vanjskih poslova, ali bez većeg uspjeha (na pr. knjiga F. Berbera o evropskoj politici 1933—38 u svijetlu praških dokumenata).

Beneš je svoje memoare (njihov prvi dio) — piše dalje Odložilik — pisao za vrijeme rata, osobito 1943/4. Pri povratku u Prag ostavio je primjerak toga nedovršenog rukopisa u Londonu i taj je spis ondje objavljen 1955 pod naslovom: Münchenski dani« (Mnichovské dni) kao br. 22—23 »Dokumenata i rasprava Instituta E. Beneša u Londonu«. Čitava je knjiga podijeljena na šest poglavlja: »Anglo-francuski plan; »Moj plan; »Ulazimo u rat s Hitlerovom Njemačkom; »Poljski nož u leđa; »Sovjetski savez i Čehoslovačka; »Potpuno napušteni — München«. Izdavač je samo napisao kraći predgovor, ne mijenjajući tekst. Nažalost potpuno je izostao kritički aparat, u kome bi se Benešove tvrdnje uspoređivale s podacima iz drugih izvora (kao što su memoari G. Bonneta, J. Szembeka, J. Becka i dr.).

Iz te knjige nesumnjivo proizlazi, da je u danima krize Beneš faktično nosio najveći dio posla i odgovornosti na svojim leđima, potpuno upoznat sa svakim važnijim izvještajem i podatkom.

Sudbonosni je korak bio učinjen 21. rujna 1938. U ranim satima britanski i francuski poslanik zatražili su audijenciju kod Beneša, da bi dobili njegov pristanak na anglo-francuski prijedlog o rješenju krize oko Sudeta. Taj plan, pomoću kojega su britanska i francuska vlada htjele izbjeći rat s Hitlerovom Njemačkom, bio je sastavljen 18. rujna u toku londonskog sastanka britanskih i francuskih državnika, a predviđao je, pored ostalog, predaju Njemačkoj onog dijela čehoslovačkoga državnog teritorija, na kojem živi preko 50 posto njemačkog stanovništva. Beneš je na sastanku s dvojicom diplomata i vijećanjima sa čehoslovačkim političkim prvacima, koja se neposredno nadovezuju na tu audijenciju, posvetio u knjizi dosta prostora. Reproducirao je, po sjećanju, vlastitu analizu anglo-francuskog plana i zaključke, koji su iz nje tada proizašli. Toga ranog jutra — tvrdi on — došao je do

zaključka, da je u danim uvjetima isključen svaki kompromis i da preostaje samo dvoje: ili plan u cijelosti primiti ili ga odbiti. Računajući s mogućnošću neposrednog napada i posljedicama rata, u kojem bi Čehoslovačka bila lišena pomoći Zapada, a ugrožena od Poljske i Mađarske, pristao je na predloženi plan kao na manje i prolazno zlo. Do toga je zaključak došao prije nego što je toga dana održao zajedničku sjednicu vlade uz sudjelovanje političkih prvaka i dvojice najviših vojnih rukovodilaca. Na njoj su se ubrzo pojavila razilaženja u mišljenjima: prvaci stranaka zastupali su mišljenje, da bi prijedlog trebalo odbaciti, dok su vojni stručnjaci s mnogo manje optimizma ocjenjivali mogućnost uspjeha, ako Čehoslovačka ostane sama. Tako se sjednica završila bez rezultata, a pritisak je Pariza i Londona postajao svakim satom sve veći. U podne je Beneš ponovo primio oba poslanika i raspripravio s njima mogućnost međunarodne garancije za buduće čehoslovačke granice. On je u prvim popodnevnim satima, ispitavši sve elemente situacije ponovo došao do zaključka, da ne preostaje drugo nego primiti prijedloge Londona i Pariza. Stoga je sam sastavio odgovor praške vlade i zatim sazvao političke prvake, koji su svi primili njegovu formulu bez veće diskusije. Beneš pritom ne spominje ni predsjednika M. Hodžu ni Kroftu, pa stoga treba njega smatrati jedinim autorom čehoslovačkog odgovora, koji je uklonio zapreku s puta N. Chamberlainu, da po drugi put posjeti Hitlera. Pritom valja istaknuti, da Beneš u svojim uspomename-torzu podcrtava uvjetno svojstvo čehoslovačkog pristanka i ograduje se od Chamberlainove tvrdnje, da je nota Praga bila tobože bez uvjeta.

U petom poglavlju Beneš — piše O. — obrađuje drugo sporno pitanje: pitanje pomoći Sovjetskog Saveza i pregovara sa sovjetskim predstavnikom u Pragu S. Aleksandrovskim. Saopćivši mu, da čehoslovačka vlada ne može primiti anglo-francuske prijedloge, Beneš je zamolio, da sovjetska vlada odgovori na dva pitanja: prvo, kakav bi stav ona zauzela, ako Francuska napusti dosadašnju političku liniju popuštanja Hitleru i pruži pomoć Čehoslovačkoj; drugo, što bi Čehoslovačka, po njezinu mišljenju, trebala poduzeti, ako Francuska kao saveznik zataji, Aleksandrovski je 21. rujna izjutra predao slijedeći odgovor: SSSR će priteći u pomoć pod uvjetom, ako

Francuska ispuni svoje obaveze; u drugom slučaju neka se Čehoslovačka obrati Ligi Naroda, s tim da će SSSR sudjelovati u akciji, ako se u Ženevi, većinom glasova, agresor osudi, Aleksandrovički je istog dana ponovo posjetio Beneša, da mu prenese novu poruku Moskve: da je sovjetska vlada spremna nakon apela upućenog Društvu Naroda pružiti Čehoslovačkoj pomoć, ne čekajući raspravljanje i glasovanje u Ženevi. Beneš je tu poruku primo sa zahvalnošću, ali je na kraju — a da pritom nije bio vršen nikakav pritisak! — došao do zaključka, da Čehoslovačka ne smije preuzeti odgovornost za rat na istočnom frontu sa Sovjetskim Savezom kao jedinim saveznikom i da je u interesu i SSSR-a, da do toga ne dođe (pritom je mislio na »čistke« u Crvenoj armiji i na njihove posljedice). Međutim, u tim teškim trenucima — kako sâm priznaje — nije gubio svaku nadu; vjerovao je da će Hitler ipak pokazati pravo lice i odbaciti anglofrancuski plan, a tada će se vlade V. Britanije, Francuske i SSSR-a složiti i pružiti pomoć Čehoslovačkoj, kako bi mogla suzbiti napad nacističke Njemačke, što se, dakako, nije ispunilo.

U šestom je poglavlju Beneš opisao svoj razgovor s vojnim rukovodiocima 29. rujna 1938. Napetost je tada dostigla vrhunac, jer je primljena vijest o sastanku predstavnik Italije, Njemačke, Francuske i Velike Britanije u Münchenu. Beneša su sada posjetili glavnokomandujući mobiliziranih oružanih snaga gen. L. Krejčí, generalni inspektor i tadašnji predsjednik vlade gen. J. Sýrový i generali S. Vojcechovský, A. Luča i Lev Prchala. Svi su živo zagovarali energične mjere i otpor, tvrdeći da Čehoslovačka mora ući u rat bez obzira na posljedice; da će zapadne sile biti primorane da joj pomognu; da je stanovništvo republike jedinstveno, a oružane snage spremne da brane državni teritorij. No Beneš nije dopustio da ga generali pokolebaju u odluci. Upozorio ih je naročito na odbijanje francuske vlade da izvrši svoje obaveze i na stav Poljske pun prijetnje. Smatrao je, da bi od njega bilo neodgovorno da svoj narod povede na klaonicu.

B. Krizman

OT. ODLOŽILIK, T. G. MASARYK VE WASHINGTONĚ A FILADELFIJ, »HUSŮV LID«, OŽUJAK 1954.

O djelatnosti T. G. Masaryka u SAD pred kraj I. Svjetskog rata — piše Odložilík — postoji mnogo podataka, ali, pored njih, i mnogo legendi. Ubrzo je, na primjer, prevladalo mišljenje, da mu je tamo išlo sve kao podmazano: jedan profesor (Wilson) upitao je drugog (Masaryka) za mišljenje, da li treba razbiti Austro-Ugarsku i na njenim ruševinama stvoriti narodne nezavisne države, i kad mu je Masaryk, dakako, potvrdno odgovorio, sve je bilo u redu. Na taj je »način« bila potpisana smrtna osuda Dvojne monarhije. Međutim, to tako jednostavno nije išlo.

Na povratku iz Rusije preko Dalekog Istoka, Masaryk je stigao u Vancouver 29. IV. 1918, 5. Vio bio je u Chicagu, a 20. XI. otplovio je brodom »Carmania« iz New-Yorka u Evropu. Prema tome, proboravio je u SAD nešto više od pola godine. Wilson je tek 2. IX. odobrio nacrt dokumenta o priznanju Čehoslovačka, koji je pripremio državni sekretar R. Lansing, a sutradan je Lansing predao Masaryku Wilsonovo pismo o tome. Tako je vlada SAD priznala, da postoji ratno stanje između Čeha i Slovaka na jednoj, a Njemačke i Austro-Ugarske na drugoj strani, priznavši istodobno čehoslovačko »Narodno vijeće« u Parizu za vladu »de facto«. Tada su sastavili privremenu vladu s Masarykom kao predsjednikom i ministrom financija i 14. X. obavijestili o tome vlade »Savezničkih i Udruženih sila«, a zatim je Masaryk sastavio nacrt teksta deklaraciji o proglašenju nezavisnosti čehoslovačke države. Tu su izjavu predali Wilsonu i Lansingu 18. X. 1918, a u američkim je listovima izašla dan kasnije. Masaryku je prilikom boravka u SAD glavna briga bila: da kod Saveznika, u prvom redu kod vlade SAD, stvori i poveća simpatije za nezavisnu čehoslovačku državu i da ostvari u emigraciji što užu suradnju s političkim prvacima drugih potlačenih naroda u Monarhiji (Poljaka, Jugoslavena, Talijana, Ukrajinaca i drugih). Zato je sudjelovao na mnogobrojnim skupštinama, na kojima je istupao zajedno s njima, i zato je živo poradio oko toga, da se osnuje »Srednjoevropska demokratska unija«, kojoj je zatim — na prijedlog jugoslavenskog predstavnika — bio i prvi predsjednik.

Odložilik je u prilogu objavio tekst deklaracije o nezavisnosti Čehoslovačke i deklaracije o zajedničkim interesima srednjoevropskih naroda, prihvaćene na skupštini u Philadelphiji 26. X. 1918 s potpisima Masaryka, H. Hinkovića i drugih.

B. Krizman

MILOŠ GOSIOROVSKÝ, DEJINY SLOVENSKEHO RABOTNICKEHO HNUZIA (1848—1918), BRATISLAVA 1956.

Historija slovačkoga radničkog pokreta za nas je vrlo zanimljiva zbog mnogih sličnosti u razvoju slovačkog i hrvatskog radničkog pokreta, s obzirom na zajedničku pripadnost ugarskoj polovini Habsburške monarhije. Bratislava postaje već od 1868 drugi najjači centar radničkog pokreta iza Budimpešte, ali u početku prevladavaju ondje njemački radnici. Slovački se pokret sve do 2. pol. 90-tih godina XIX. st. razvija unutar mađarskog i tek tada dobiva svoj specifičan karakter. Prvi slovački socijalistički list »Novo doba«, koji izlazi 1897—99, često se zamjenjuje s istoimenim praškim časopisom Stjepana Radića, koji je zbog toga imao mnoge neugodnosti. Autor je posvetio mnogo pažnje stajalištu mađarske socijalne demokracije prema slovačkom radničkom pokretu, ocjenjujući ga u svemu negativno. Isti problem u vezi s nacionalnim pitanjem, koji se pojavljuje u odnosu između austrijske i češke socijalne demokracije, izbija i povodom raskola mađarske i slovačke socijalne demokracije, koja se 1905 organizira kao samostalna stranka. Odvajanje slovačke od mađarske organizacije prati ujedno sve veća suradnja slovačke socijalne demokracije sa češkom. Kao što i Česi, tako i Slovaci, prema autorovu mišljenju, pretjeruju u svom separatizmu i stoje 1910 uz bok čeških socijalista povodom njihova otpora protiv osude Kopenhagenskog kongresa II. Internacionale. Suradnju između socijalista i slovačkih masarykovaca-hlasista, koja je za nas interesantna zbog usporedbe s vezom slovenačkih socijalista i masarykovaca kao i hrvatskih socijalista i naprednjaka, autor ocjenjuje negativno. U općem oportunističkom okviru slovačke socijalne demokracije G. ističe elemente, koji ukazuju na postojanje ljevice unutar pokreta. Objavljeni programi i rezolucije

kongresa i drugi izvori, te popis slovačkih radničkih listova mogu vrlo korisno poslužiti.

M. G.

SJEZD DÉLNICTVA ČESKOSLOVANSKÉHO V BRNĚ 1887, PROTOKOL, BRNO 1957. MUSEUM DÉLNICKÉHO HNUZÍ BRNĚNSKA, DOKUMENTY 3.

Kongres čeških radnika u Brnu 1887, prethodnik austrijskog kongresa ujedinjenja »umjerenih« i »radikalnih« u Hainfeldu 1888—89, predstavlja prekretnicu ne samo u razvoju češkog već i cijelog austrijskog radničkog pokreta. Stoga nije slučaj, da je njegova 70-godišnjica proslavljena, uz ostalo, i ovom edicijom. F. Jordan u svom predgovoru ističe činjenicu, da je austrijska literatura redovito pripisivala sve zasluge za ujedinjenje radničkog pokreta u Austriji V. Adleru, prelazeći preko uloge čeških socijalista i brnskog kongresa, dok su češki historičari, naprotiv, stavljali na prvo mjesto ulogu brnskog radnika, podcjenjujući djelatnost bečkih socijalista. Autor nastoji, da u svom radu odredi brnskom kongresu njegovo pravo mjesto u razvoju prema ujedinjenju ne samo češke već i austrijske socijalne demokracije. Ističemo rezoluciju kongresa o nacionalnom pitanju, koja doduše svodi nacionalno pitanje na usko jezično polje, ali je ipak vrlo važna za studij austromarksizma, jer pokazuje da interes za nacionalno pitanje nije došao do izražaja tek prilikom formulacije nacionalnog programa austrijske socijalne demokracije 1899.

M. G.

STUDIJE PAOLA ALATRIJA
O PODRIJETLU FAŠIZMA

Fašizam predstavlja za historijsku nauku još uvijek živ problem i njime se bave mnogi historičari, u prvom redu talijanski, pokušavajući da ga objasne. Među njima se susreću dva suprotna shvaćanja: jedno, koje gleda na fašizam kao na općenit historijski fenomen, jednu određenu fazu u razvoju kapitalizma, i drugo, koje ga svodi na talijanske relacije i traži u njemu izraz posebnih talijanskih uvjeta i prilika.

Talijanski historičar Paolo Alatri zauzima srednju liniju između tih dviju

konceptija. On priznaje, da je fašizam postao u periodu između dva rata svjetski fenomen i predstavljao opću fazu borbe kapitalizma protiv proletarijata, ali smatra isto tako, da se njegova pojava u Italiji ne može samim tim objasniti, već da je potrebno prići ispitivanju posebnih talijanskih prilika, iz kojih je izrastao.

A. nije napisao neko sintetično djelo o fašizmu, već mu je prišao postepenim studijama, koje je od 1948 objavljivao u više talijanskih revija, ponajviše u »Bel-fagorus«. Kako su njegove studije privukle pažnju historičara i publike, to ih je kasnije prikupio u posebnoj knjizi i izdao pod naslovom: *Le origini del fascismo* (Editori Riuniti, Roma 1956), dodavši im još jednu neobjavljenu raspravu: »Druga vlada Facte i Marš na Rim«. Za njegovo su shvaćanje najvažnije prve tri rasprave: »Nacionalistička ideologija i fašistička praksa«, »Podrijetlo fašizma i talijanska vladajuća klasa« i već spomenuta rasprava o Factinoj vladi. U ostalim studijama daje biografske i političke profile Mussolinija, Orlanda, Salandre i Albertinija, a na kraju iscrpni prikaz talijanske historiografije o interventizmu i fašizmu.

U tim je studijama A. prikazao, kako se prve godine po završetku rata, u teškoj krizi, u kojoj se Italija našla, rađao fašistički pokret i što je uvjetovalo njegov nagli uspon. Prema njegovu mišljenju, fašizam se mogao pojaviti, jer se sistem liberalne države u Italiji našao u krizi. Uzroke toj krizi traži još u predratnom periodu, kad je vladajuća građanska klasa iz straha pred jačanjem radničkog pokreta počela napuštati liberalne i demokratske tradicije, koje više nisu odgovarale njenim klasnim interesima. Ona je tada tražila izlaz u ratu, od kojega je očekivala ne samo velike materijalne koristi, već i jačanje svojih pozicija u zemlji i sigurnija sredstva za »discipliniranje« masa. A. misli, da je u tom procesu napuštanja liberalnih tradicija Risorgimenta odigrao važnu ulogu nacionalistički pokret, koji je doduše nastao u redovima srednje i sitne buržoazije, ali je bio podržavan od visoke buržoazije i radio za njene interese. A talijanski nacionalisti su propovijedali potrebu rušenja liberalnih i demokratskih institucija i vođenja imperijalističke vanjske politike. A. pravilno ističe, da je prvi »Marš na Rim« bio izvršen već u maju 1915, kad je vlada protiv

volje većine naroda i parlamenta uvela zemlju u rat, primoravši parlament insceniranom uličnom manifestacijom da kapitulira.

U prikazu početaka i razvoja fašizma, A. je analizirao društveni sastav prvih fašističkih skvadra i prvi fašistički program. U fašističkim redovima nalazili su se tada kako ljudi iz redova buržoazije, tako i iz redova seljaštva i proletarijata, mahom nezadovoljnici, koji se po povratku iz vojske, gdje su bili oficiri ili podoficiri, nisu mogli pomiriti sa skromnim namještenjima, što su im se nudila ili čak i s nezaposlenošću, koja im je prijetila. Prvi fašistički program je odgovarao takvom socijalnom sastavu; u njemu su se miješale liberalne, nacionalističke i socijalističke ideje, ali bitna je bila kod njih mržnja na socijaliste, »boljševike«, protiv kojih su vodili oružane akcije. Stoga je i razumljivo, što su se postepeno napuštale demagoške socijalističke parole i usvajale ideje nacionalista. Napokon je došlo i do fuzije nacionalista s fašistima. Organizaciono su pobijedili fašisti, kaže A., ali idejno nacionalisti, što je i razumljivo. Kad se zna da su veleposjednici, industrijalci i bankari već na početku davali fašistima materijalnu pomoć.

Visoka je buržoazija, naime, odmah poslije rata, kad je vidjela, kako se socijalistički pokret razmahao, nastojala svim sredstvima spriječiti njegovo širenje i pobjedu. A. stalno ističe odgovornost vrhova liberalne buržoazije za jačanje i pobjedu fašizma. Oni su htjeli da fašizam iskoriste u borbi protiv socijalizma, nadajući se da će ga kasnije lako odbaciti i savladati. A. je u svojoj najopširnijoj i najboljoj raspravi o drugoj Factinoj vladi i Maršu na Rim detaljno prikazao, kako su i Giolitti i Orlando i Salandra i Albertini pokrivali fašistička nedjela i tolerirali teror, koji se vršio nad radničkim pokretom. Vojska, državni aparat, sudstvo, sve je išlo na ruku fašistima. Vojska im je davala oružje, policija nije nikad mogla pronaći dokaze za njihove zločine, a sudovi nisu nikad htjeli da ih osuđuju, jer nisu imali dokaza o njihovoj krivici. Uzaludna je bila hrabra borba socijalističkih »narodnih ardita« i svaki otpor, kad je fašizam nailazio na vrhovima bilo na direktnu pomoć bilo na pasivno držanje. Najzad je došlo do stanja, kad su fašisti bili tako jaki, da je predsjednik vlade Facta smatrao jedinim izlazom iz situacije, da se »smjesta nađe

legalna forma za dolazak fašista«. Tako se i dogodilo. Kasniji pokušaji oko stvaranja opozicije protiv fašizma i njegova rušenja završavali su neuspjehom, jer su buržoaske stranke bile razjedinjene, a i u radničkom je pokretu došlo do rascjepa. Posljednja prilika za rušenje fašizma, koja se pružila poslije ubijstva Matteotija, kad je Italijom zapljusnuo val antifašizma zbog očigledne Mussolinijeve odgovornosti za to ubijstvo i kad je čak i udruženje bivših boraca ustalo protiv njega, bila je izgubljena, jer se kralj postavio na stranu Mussolinija.

A. je u svojim studijama dao jasnu i živu sliku mentaliteta talijanske građanske klase i propadanja liberalnog sistema, kao i prilika u kojima se fašizam rađao i razvijao. On je osvjetlio mnoge dosad slabije poznate momente iz političke historije Italije pred sam uspon fašizma na vlast, služeći se mnogobrojnim svjedočanstvima suvremenika i bogatom historijskom literaturom o fašizmu. Međutim, moglo bi se primijetiti, da u svom proučavanju fašističkog fenomena nije posvetio dovoljnu pažnju ekonomsko-socijalnim uvjetima, u kojima se fašizam rađao, da nije objasnio produkcione i klasne odnose, koji su doveli do krize liberalne države i otvorile put fašizmu. Vjerojatno je tome razlog, što u historijskoj literaturi o fašizmu ima vrlo malo prethodnih naučnih radova s tog područja i što se A. zanima u prvom redu političkom poviješću. Uza sve to Aletri jeve studije predstavljaju originalan prilog historiografiji fašizma i korisno dopunjuju istraživanja, do kojih su došli u svojim radovima o fašizmu Gaetano Salvemini, Mario Dorsa, Angelo Tasca, Salvatorelli i La Mira.

D. Š.

I DOCUMENTI DIPLOMATICI
ITALIANI, SESTA SERIE: 1918—1922,
VOLUME I (4 NOVEMBRE 1918 —
17 GENNAIO 1919), ROMA 1956.

Komisija za objavljivanje diplomatske prepiske, formirana pri talijanskom ministarstvu vanjskih poslova pod predsjedništvom poznatog historičara Maria Toscana, sveučilišnog profesora u Rimu i savjetnika ministarstva u pitanjima s područja diplomatske historije, pokrenula je poslije Drugoga svjetskog rata akciju za daljnje štampanje građe iz arhiva ministarstva vanjskih poslova u

Rimu. Objavljivanje je prema novom planu zamišljeno u više serija (svoga devet). Prva će serija obuhvatiti građu od 8. I. 1861 do 20. IX. 1870; druga od 21. IX. 1870. do 5. III. 1896; treća od 6. III. 1896 do 31. XII. 1907; četvrta od 1. I. 1908 do 2. VIII. 1914; peta od 3. VIII. 1914 do 3. XI. 1918; šesta od 4. XI. 1918 do 30. X. 1922; sedma od 31. X. 1922 do 14. IV. 1935; osma od 15. IV. 1935 do 3. IX. 1939; deveta od 4. IX. 1939 do 8. IX. 1943.

U I. sv. VI. ser. objavljeni su, u redakciji redovitog profesora historije ugovora i međunarodnih odnosa na sveučilištu u Firenci: Rodolfa Mosce dokumenti talijanskog ministarstva vanjskih poslova iz razdoblja, koje omeđuju stupanje na snagu ugovora o primirju s Austro-Ugarskom, potpisanog u Padovi 3. XI. 1918, i službeno otvaranje Pariške mirovne konferencije (prvi plenarni sastanak delegata svih država učesnica održan 18. I. 1919). Najveći dio objavljene građe u tom svesku potječe iz historijskog arhiva ministarstva vanjskih poslova, i to iz arhiva kabineta ministra, zbirke običnih brzojava, arhiva direkcije za političke poslove i arhiva talijanskih ambasada u Londonu i Parizu.

Arhiv kabineta ministra sadrži zbirke brzojava kabineta upućivanih iz ministarstva predstavnicima u inozemstvu i obratno (iz inozemstva u Rim ministarstvu), kao i fascikule s različitim brzojavima i spisima, memorandumima, ški-cama pripremnih radova i t. d. Zbirka brzojava gotovo je potpuno sačuvana, samo što sama ne sadrži čitavu brzojavnu korespondenciju ministarstva vanjskih poslova, što se može utvrditi, uspoređujući je s građom arhiva talijanske ambasade u Londonu, a još više s onom iz privatnog arhiva tadašnjeg ministra predsjednika V. E. Orlanda. Istraživanja u Sonninovoj ostavštini, pohranjenoj u historijskom arhivu ministarstva, nisu urodila nikakvim rezultatom, kao ni ona vršena u arhivu pariške talijanske ambasade. Postoji velika rupa u Sonninovu arhivu, jer nema, navodno Sonninovih brzojava iz vremena, kad je boravio u Parizu; od njih su pronašli samo nekoliko u arhivu talijanske ambasade u Londonu. Nisu mogli naći ni traga Sonninovim brzojavima ministarstvu vanjskih poslova. Zbirka je običnih brzojava, upućivanih predstavništvu u inozemstvu i obratno, srećom potpuna, ali nije od osobite važnosti. Arhiv direkcije ministarstva za

političke poslove može se smatrati općim arhivom ministarstva; dokumenti u njemu grupirani su u fascikule po državama, a sadrže pored kopija kabinetских i običnih brzojava, brojne izvještaje predstavništava u inozemstvu, različne promemorijske, bilješke i t. d. Taj je arhiv vrlo bogat, ali ga urednik zbirke nije mnogo upotrebljavao. Osim arhiva londonske ambasade proučili su i ostavštinu tadašnjeg talijanskog ambasadora u Londonu markiza Imperialija, ali, nažalost, bez rezultata vrijedna spomena. Međutim, arhiv talijanske ambasade u Parizu, koji bi mogao dobro poslužiti pri potpunoj rekonstrukciji cjelokupne diplomatske aktivnosti talijanske vlade poslije 3. XI. 1918, bio je velikim dijelom uništen uoči 10. lipnja 1940 (objava rata Francuskoj). Stoga je urednik Mosca iz tog arhiva upotrebio samo poznatu verbalnu notu ambasadora Bonin Longara francuskom ministarstvu vanjskih poslova od 30. XI. 1918. Uz brojne dokumente iz fondova historijskog arhiva ministarstva vanjskih poslova objavljen je u tom svesku poneki dokument iz fonda talijanskog stalnog vojnog predstavnika pri Savezničkom ratnom savjetu u Versaillesu (general Di Robilant), pohranjenog u historijskom arhivu ministarstva narodne odbrane u Rimu. Još je uredniku serije bio pristupačan i privatni arhiv bivšeg talijanskog ministra predsjednika Orlanda: manje uspješna bila su njegova istraživanja u spisima iz ostavštine ministra Colosima u Drž. arhivu u Napulju. Poneki dokumenti tog sveska bili su po prvi puta odštampani 1919. u Rimu u povjerljivoj publikaciji ministarstva za talijansku Afriku pod naslovom »L'Africa Italiana« (vol. II, parte II).

Objavljeni prvi svezak zbirke sadrži mnoštvo dokumenata, po vrijednosti različitih. Mnogi se odnose na razvoj u Albaniji, Austriji, boljševičkoj Rusiji, Mađarskoj, Rumunjskoj, Bugarskoj, na pitanje okupacije Skadra, stanovište Italije prema Wilsonu i drugo. Za nas su nesumnjivo zanimljivi, a mjestimično i važni oni dokumenti, koji se odnose na poraz i raspad Austro-Ugarske, novo državopravno stanje u njenim južnoslavenskim zemljama, sudbinu bivšeg austro-ugarskog ratnog brodovlja, provođenje u život odredbi ugovora o primirju, talijanski »prvi« zahvat na Rieti, okupaciju unutar (i preko) demarkacione linije iz ugovora o primirju, t. zv. »Ženevsku konferenciju o ujedinjenju« i po-

stupak s delegatima »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« u Zagrebu, međunarodnopravno priznanje vlade »Narodnog vijeća SHS«, pitanje Crne Gore i daljnjeg opstanka dinastije i emigrantske vlade u Neuilly-u, ujedinjenja i stvaranja jugoslavenske države, kao i na diplomatsko priznanje nove situacije na Balkanu i pripreme Mirovne konferencije.

Možda su za nas najzanimljiviji oni dokumenti, koji se odnose na pokušaj talijanske Vrhovne komande u Padovi (generalissimus A. Diaz) — protivne stvaranju nezavisne jugoslavenske države na istočnoj obali Jadrana — da pomoću podjele sfera (t. zv. »zona akcija« talijanske Vrhovne komande i komande savezničkih vojski Istoka generala Franchet d'Esperey-a) nad balkanskim i podunavskim prostorom spriječi ili, bar, zaustavi ujedinjenje i stvaranje jugoslavenske države (dokumenti: br. 250, 461, 482, 491, 507, 562, 574, 592, 663, 689, 699, 736, 744, 863).

Svezak sadrži i pregled sadržaja, popis talijanskih diplomatskih predstavništava u inozemstvu (stanje u siječnju 1919), organizacionu shemu ministarstva vanjskih poslova u Rimu, stranih diplomatskih predstavništava u Italiji, te stvarno i osobno kazalo. Treba, na kraju primijetiti, da neki, pritom, nisu dobro prošli: M. Čingrija je u kazalu član »Jugoslavenskog odbora« u Parizu, Sir Arthur Evans — dopisnik »Timesa«; Milan (umjesto Mihajlo) Gavrilović je pomoćnik ministra vanjskih poslova; u kazalu se spominje neki »Kasić, srpski ministar odbrane« (vjerojatno general Terzić), »Branković« mjesto Drašković, vojvoda »Mičić« mjesto Mišić, Nikolaj (!!) Lenjin, pa Stevan Kavlović, srpski otpravnik poslova u Parizu (?); više naših ostalo je bez imena (Vasiljević, Čingrija, »Branković«, »Mičić« i t. d.). To se ne bi smjelo dogoditi urednicima takvih službenih edicija.

B. Krizman

XI. MEĐUNARODNI KONGRES HISTORIJSKIH NAUKA U STOCKHOLMU 21.—28. VIII. 1960.

Na sastanku Biroa u junu 1957 utvrđeni su ovi raporti:

1. *Sekcija za metodologiju*: E. Rothacker (Bonn), Utjecaj filozofije povijesti XIX. st. na suvremenu historijsku

nauku. — H. Butterfield (Cambridge, Engleska), Povijest historiografije. — F. Gilbert (U.S.A.), Povijest kulture, njezin razvoj i metoda istraživanja. — A. J. Forbes (Amsterdam), Povijest nauke i tehnike. — E. M. Žukov (Moskva), Periodizacija opće povijesti. — M. Henry i L. Chevalier (Pariz), Metoda historijske demografije i problem smrtnosti u odnosu prema općoj historiji.

2. *Sekcija za staru povijest*: S. Dow (Harvard, U.S.A.), Problem mikenske kulture i pisma. — S. Mazarino (Catania), Demokratizacija kulture u kasnom Rimskom carstvu. — V. O. Blavatskij (Moskva), Proces historijskog razvoja i historijska uloga antičkih država na sjevernoj obali Crnog mora. — S. Lauffer München), Ropstvo u grčko-rimskom svijetu. — M. Guey (Lyon), Numizmatika Rimskog carstva kao izvor za ekonomsku i finansijsku povijest. — S. Daicovicu (Jassy) i I. Nestor (Bukurešt), Narodnosti i civilizacije u dolini rijeke Dunav od predrimске epohe do ranog Srednjeg vijeka.

3. *Sekcija za srednji vijek*: T. Yamamoto (Tokio), Od Tanga do Sanga: prelazno razdoblje u povijesti Kine i Istočne Azije. — K. Rahbek-Schmidt (Aarhus, Danska), Društveno uređenje Rusije u ranom Srednjem vijeku. — W. Ullmann (London), Zakon i srednjovjekovni historičar. — K. Hauck (Erlangen), Historijsko značenje starogermanske predodžbe o kralju i plemstvu. E. Sestan (Firenca), Talijanska gradska komuna XII. i XIII. st. u poređenju s gradskim pokretima u drugim evropskim zemljama. — G. Le Bras (Vatikan), Suvremene zadaće u proučavanju crkvenih ustanova u Srednjem vijeku.

4. *Sekcija za Novi vijek*: G. Labuda (Poznanj), Dominium maris Baltici u XVI. i XVII. st. — V. Vives (Barcelona), Administrativna struktura država u XVI. i XVII. st. — F. Venturi (Genova), Prosvjećenost u Evropi u XVIII. st. — J. Klíma i J. Macúrek (Prag-Brno), Prelazno razdoblje od feudalizma prema kapitalizmu od XVI. do XVIII. st. u Srednjoj Evropi. — S. Kjöllestrom (Lund), Problemi reformacije u skandinavskim zemljama. — B. F. Porsnev (Moskva), Političke veze Istočne i Zapadne Evrope u vrijeme 30-godišnjeg rata.

5. *Sekcija za suvremenu povijest*: V. T. Harlow (Oxford), Britanski prekomorski posjedi i samouprava poslije 1783. — I. Semmingsen (Oslo), Problemi emigracije u XIX. i XX. st. — H. Haag (Louvain), Socijalizam i I. svjetski rat — F. Zwitter (Ljubljana), J. Šidak (Zagreb) i V. Bogdanov (Zagreb), Nacionalni problemi u Habsburškoj Monarhiji. — N. Brown (Pennsylvania), Tradicionalna kultura i moderni razvoj u Indiji. — M. Girard (Pariz), Problemi strukture poduzeća u XIX. st.

Kolokviji izvan radnih sjednica prije otvaranja kongresa: 1. Stelling-Michaud (Ženeva), Evropski univerziteti u Srednjem vijeku i u doba Renesanse,

2. E. J. Hamilton (Chicago), Povijest cijena prije 1750.

Uvodno i završno predavanje dvojice švedskih historičara:

1. Međunarodne veze Sjevera u doba Vikinga;

2. Baltičko i Sredozemno more od XVI. do XVIII. st.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.